

К. І. Карпенко, В. В. Дейнека

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти
за спеціальністю «Освітні педагогічні науки»*

2-ге видання, оновлене

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
Харківський національний медичний університет

К. І. Карпенко, В. В. Дейнека

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

*Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти
за спеціальністю «Освітні педагогічні науки»*

2-ге видання, оновлене

Харків
ХНМУ
2024

УДК 378.016:174:37.015(075.8)

К26

Затверджено Вченою радою ХНМУ.
Протокол № 5 від 23.05.2024.

Рецензенти:

Н. С. Корабльова – д-р філос. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

О. М. Перепелиця – д-р філос. наук, доц. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Карпенко К. І., Дейнека В. В.

К26 Професійна етика вищої школи : навч. посібник для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Освітні педагогічні науки». 2-ге вид., оновл. Харків : ХНМУ, 2024. 72 с.

Навчальний посібник присвячений професійній етиці як способу регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності вищої школи. Основна мета даного навчального посібника – надати характеристику загальних принципів професійної етики: професійного обов'язку і відповідальності, професійної солідарності та корпоративності. Розглядаються зразки прикладного етичного знання.

Навчальний посібник призначений для здобувачів освіти за спеціальністю «Освітні педагогічні науки».

УДК 378.016:174:37.015(075.8)

© Харківський національний
медичний університет, 2024

© Карпенко К. І., Дейнека В. В., 2024

Тема 1. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА В СИСТЕМІ ПРИКЛАДНОГО ЕТИЧНОГО ЗНАННЯ. СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАВДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ (ЗОКРЕМА, МЕДИЧНОЇ) ОСВІТИ

Ключові слова: професійна етика, професійна діяльність, професійний обов'язок, відповідальність, професійна солідарність, корпоративність, професійні деонтології, моральні кодекси.

Актуальність теми

Важливість даної теми обумовлена підвищенням ролі професійної етики як способу регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності. Особливої уваги потребує необхідність розгляду загальних принципів професійної етики: професійного обов'язку і відповідальності, професійної солідарності та корпоративності. Велике значення для теорії та практики прикладного етичного знання має розгляд специфіки та різновидів професійної етики у закладі вищої (зокрема, медичної) освіти.

Загальна мета

Уміти визначити предмет і об'єкт професійної етики. Розкрити основні етичні положення, що мають значення для професійної діяльності педагога, розглянути професійну етику як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності. Визначити такі загальні принципи професійної етики: професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність. Проаналізувати специфіку і різновиди професійної етики у закладі вищої (зокрема, медичної) освіти. Розкрити сутність професійної деонтології та моральних кодексів.

Конкретні цілі:

- розглянути та усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії;
- дати визначення професійної етики в системі прикладного етичного знання, з'ясувати її об'єкт і предмет;
- засвоїти специфічні особливості та вимоги до професійної етики в умовах інформаційного суспільства;
- уміти використовувати у педагогічній діяльності моделі корпоративної взаємодії в освітньому процесі як «по вертикалі», так і «по горизонталі», досягаючи максимальної ділової продуктивності та етично коректних типів відносин;
- розкрити сутність деонтології та зміст моральних кодексів.

1. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті

1. Професійна етика як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності.

2. Загальні принципи професійної етики: професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність.

3. Приватні принципи професійної етики.

4. Специфіка й різновиди професійної етики. Професійні деонтології та моральні кодекси.

1. Професійна етика як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності

Сьогодні існування й функціонування прикладної етики як повноправної частини «великої» етики є загальносвітовою тенденцією, а розробка її проблем стає магістральним напрямом розвитку етичного знання в третьому тисячолітті. Значення розвитку прикладної етики полягає в тому, що актуалізується й стає усе більш вагомим необхідність формування моральної культури людей у різних сферах їх життєдіяльності. Реформування суспільства вимагає якісно нової ментальності громадян. Суспільство потребує високорозвиненої громадянської позиції особистості, зокрема, у новій екологічній свідомості людей, високій культурі ділового спілкування, свідомій моральній саморегуляції професіоналів у таких відповідальних сферах діяльності, як педагогіка, медицина, юриспруденція, журналістика.

Прикладна етика й окремі її галузі, наприклад, професійна, виступають як *конкретизація загальнолюдських моральних норм і принципів стосовно даних ситуацій, для окремих груп людей з урахуванням специфіки їх життєдіяльності*. У результаті прикладна етика акумулює в собі взаємодію етичної теорії, морального життя й морального виховання особистості. Розв'язання прикладною етикою цих завдань вимагає виявлення:

- особливостей окремих соціальних і професійних груп: прикладна етика – це етика, що завжди має конкретний адресат, наприклад, «молодь», «педагоги» та ін.;

- конкретних сфер їх життєдіяльності й аналізу їх специфіки;
- таких особливостей і ситуацій, які іноді відрізняються від загальних моральних ситуацій, необхідності пояснити, «виправдати» ці відмінності як «неминуче зло» і в той же час мінімізувати їх.

При цьому прикладна етика не просто використовує надбання етичної теорії, а перетворює їх на специфічну, практично нову інформацію, підлаштовану під потреби конкретної діяльності або ситуації. Звідси походять її основні особливості порівняно із загальною етикою:

- прикладна етика *більш спеціалізована* й тому *більш прагматична*;
- вона включає не тільки теорію моралі, але й *комплекс позаетичних знань про мораль* – соціологічних, психологічних, педагогічних;

- у ній превалює *технологічний аспект*: вона містить у собі розробку способів і методів впровадження прикладного знання в практику у вигляді проектів, програм, еталонів, моделей, кодексів – усі ці особливості характерні й для такого розділу прикладної етики, як професійна етика.

Професійна етика – сукупність норм і правил, що регулюють поведінку фахівця на основі загальнолюдських моральних цінностей, з урахуванням особливостей його професійної діяльності й конкретної ситуації.

Професійна етика займає важливе місце в системі етичного знання та освіти, адже вона є невід'ємною складовою частиною підготовки й діяльності фахівця.

2. Загальні принципи професійної етики: професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність

1. *Вищі моральні цінності*, які зберігають загальнолюдське значення, знаходять у різних професійних етиках свої *конкретні риси*.

Зовсім особливу роль – роль основи – у багатьох професійних етиках, зокрема педагогічній, відіграють такі цінності, як професійний обов'язок, що збігається із сенсом життя, і відповідальність, що знаходить характер глобальності. Мають свої особливості розуміння, тлумачення й прояв добра й зла в юридичній практиці, страждання й співчуття в медицині.

2. У рамках конкретної спеціальності формуються *спеціально-професійні моральні норми й цінності*, характерні в основному тільки для даного роду діяльності; згодом вони можуть набувати ширшого змісту, іноді перетворюючись на загальнолюдські.

3. У сфері професійного спілкування, зокрема в системі «педагог–студент», спостерігається *нерівність сторін* – порушена суб'єкт-суб'єктність їх відносин. Це порушення не несе в собі жодного приниження й обумовлене особливими умовами взаємодії сторін – умовами *залежності* від дій фахівця інших людей, яка й визначає необхідність спеціальних *професійних деонтологій* – етичних кодексів і «правил поведінки» фахівця в умовах *нерівності й залежності*.

4. Однією зі сторін професійної етики є її *корпоративність* – відособленість і відданість вузьким груповим інтересам у межах професійних об'єднань (корпорацій). Проявами корпоративності можуть бути:

- збереження й культивування *професійних таємниць і секретів* від «непосвячених»;
- прояв *«цехової солідарності»* – допомога й захист «своїх» за будь-яких умов;
- наявність зовнішньої сторони корпоративності, яка проявляється у звичаях, зовнішньому вигляді, одязі, *що відіграє роль професійних символів*.

Загальні принципи професійної етики

Сутність *першого принципу* виходить із т. зв. золотого стандарту: «У межах службового становища ніколи не допускати стосовно своїх підлеглих, керівництва, колег, клієнтів та ін. таких дій, яких би не бажав бачити стосовно себе».

Другий принцип: потрібна справедливість при наділенні працівників необхідними для їхньої службової діяльності ресурсами (грошовими, матеріальними та ін.).

Третій принцип вимагає обов'язкового виправлення етичного порушення незалежно від того, коли й ким воно було допущене.

Четвертий принцип – принцип максимуму прогресу: службова поведінка й дії співробітника визнаються етичними, якщо вони сприяють розвитку організації (або її підрозділів) з моральної точки зору.

П'ятий принцип – принцип мінімуму прогресу, відповідно до якого дії працівника або організації в цілому етичні, якщо вони хоча б не порушують етичних норм.

Шостий принцип: етичним є терпиме відношення працівників організації до моральних основ, традицій та ін., що мають місце в інших організаціях, регіонах, країнах.

Сьомий принцип: не слід боятися мати власну думку при вирішенні будь-яких службових питань.

Восьмий принцип – ніякого насильства, тобто «тиску» на підлеглих, що може мати різні форми, наприклад, у приказній, командній манері ведення службової розмови.

Дев'ятий принцип – сталість впливу, що виражається в тому, що етичні стандарти можуть бути впроваджені в життя організації не одноразовим наказом, а лише за допомогою зусиль, що не припиняються, з боку як керівника, так і підлеглих.

Десятий принцип – при впливі (на колектив, окремого працівника, на пацієнта та ін.) урахувати силу можливої протидії. Справа в тому, що визнаючи цінність і необхідність етичних норм у теорії, багато працівників у повсякденній діяльності намагаються їм протидіяти.

Одинадцятий принцип полягає в доцільності авансування довірою до почуття відповідальності працівника, до його компетенції, до почуття обов'язку та ін.

Дванадцятий принцип пропонує прагнути до безконфліктності.

Тринадцятий принцип – свобода, що не обмежує свободи інших.

П'ятнадцятий принцип: працівник повинен не тільки сам дотримуватись етичних норм, а й сприяти такій ж поведінці своїх колег.

Зазначені принципи повинні служити підставою для вироблення кожним працівником власної особистої етичної системи. Зміст етичних кодексів корпорацій бере свій початок із принципів етики.

5. *Професія й спеціальність*. *Професія* (лат. *professio*, від *profiteor* – оголошую своєю справою), офіційно зазначене заняття, спеціальність – рід трудової діяльності, що вимагає певної підготовки людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, набутих у результаті спеціальної підготовки, досвіду роботи, що і є звичайно джерелом існування.

Найменування професії визначається характером і змістом роботи або службових функцій, застосовуваних знаряддями або предметами праці. Набуття професії забезпечується розвитком різних форм загальної

й фахової освіти. Людина може вибрати собі професію відповідно до своїх здібностей, культурних і духовних запитів.

Багато професій підрозділяються на спеціальності: лікар-окуліст, лікар-кардіолог та ін. Для обслуговування процедури реалізації ділової функції в її найбільш економічній, ефективній і комфортній формі потрібні бухгалтери, юристи, секретарі, технічні й інженерні працівники, науковці.

Спеціальність (від лат. *species* – рід, вид) – комплекс набутих шляхом спеціальної підготовки й досвіду роботи знань, умінь і навичок, необхідних для певного виду діяльності в межах тієї або іншої професії. За фахом з урахуванням спеціалізації планується й здійснюється підготовка кадрів, розробляються навчальні програми й плани, організовується навчальний процес.

б. Професіоналізм як моральна риса особистості. Професійна етика – це сукупність моральних норм, які визначають відношення людини до свого професійного обов'язку. Професійна етика регулює моральні відносини людей у трудовій сфері. Суспільство може нормально функціонувати і розвиватися тільки за умов безперервного процесу виробництва матеріальних і моральних цінностей.

Змістом професійної етики є кодекси поведінки, що пропонують певний тип моральних взаємин між людьми й способи обґрунтування даних кодексів. Професійна етика вивчає відносини в трудових колективах і кожного фахівця окремо; моральні якості особистості фахівця, які забезпечують найкраще виконання професійного обов'язку; взаємини усередині професійних колективів і притаманні даній професії специфічні моральні норми, особливості професійного виховання.

Професіоналізм і відношення до праці є важливими характеристиками морального вигляду особистості. Вони мають важливе значення в особистісній характеристиці індивіда, але на різних етапах історичного розвитку їх зміст і оцінка суттєво відрізняються. У класовому суспільстві вони визначаються соціальною нерівністю видів праці, протилежністю розумової й фізичної праці, наявністю привілейованих і непривілейованих професій.

3. Приватні принципи професійної етики

Приватні особливості професійної етики містяться в моральному кодексі. Педагогічна етика є результатом аналізу специфіки й особливостей педагогічної діяльності, що виступають основою для вироблення конкретних рекомендацій – вимог до педагога.

Загальні й приватні принципи професійної етики спонукають фахівця до усвідомлення етичних норм і принципів, обумовлених специфікою його професії, а також до вироблення в собі системи особистісних норм-орієнтирів у своїй професійній діяльності.

4. Специфіка й різновиди професійної етики. Професійні деонтології та моральні кодекси

Професійні етики стосуються переважно тих видів професійної діяльності, наслідки або процеси якої впливають на життя й долі інших людей або людства. У зв'язку з цим на даний момент можна виділити *традиційні види* професійної етики (педагогічна, медична, юридична, етика науковця) і порівняно *нові*, поява або актуалізація яких пов'язані зі зростанням ролі «людського фактора» у даному виді діяльності (наприклад, інженерна етика) або посиленням його впливу в суспільстві (журналістська етика). Особливе місце займає *етика ділового спілкування*, оскільки вона виступає як у ролі самостійної професійної етики (для менеджерів, підприємців та ін.), так і елементом етики інших професій (педагога, юриста, інженера).

Медична деонтологія – розділ прикладної етики, що вивчає медичну етику, правила й норми взаємодії лікаря з колегами й пацієнтами. Основні принципи медичної етики сформулював Гіппократ.

Деонтологія (грец. *δέον* – належне; *λόγος* – вчення) – частина етики, предметом якої є вчення про обов'язок людини перед іншою людиною й суспільством у цілому. Медичною деонтологією називається вчення про належну поведінку медичних працівників, що сприяє створенню найбільш сприятливої обстановки для одужання хворого.

Таким чином, теоретичною основою деонтології є медична етика, а деонтологія проявляється у вчинках медичного персоналу і являє собою практичне застосування медико-етичних принципів. Предмет дослідження деонтології об'ємніший за предмет етики, оскільки поряд із вивченням властивостей моралі займається дослідженням і регламентацією взаємин лікаря із суспільством (державою), із хворими та їхніми родинами, з іншими лікарями й медпрацівниками.

Сучасна медична деонтологія містить у собі питання дотримання лікарської таємниці, заходи щодо відповідальності за життя й здоров'я хворих, проблеми взаємин у медичному співтоваристві, проблеми взаємин із хворими та їхніми родинами, правила щодо інтимних зв'язків між лікарем і пацієнтом.

Цільові навчальні завдання

1. Професійна етика в практичній діяльності людини:
 - a) *сприяє розвитку творчості;*
 - b) *заважає розвитку творчості;*
 - c) *не має значення для розвитку творчості;*
 - d) *несумісна з творчістю у професійній діяльності.*
2. Які сфери навчально-освітньої діяльності охоплює професійна етика?
 - a) *тільки теоретичну;*
 - b) *тільки практичну;*
 - c) *усі сфери навчально-освітньої діяльності;*
 - d) *не зачіпає жодної сфери навчально-освітньої діяльності.*

3. Які фактори визначають професійну етику як вкрай необхідну для професійної діяльності?
 а) політичні; б) етичні; в) соціальні; г) матеріальні.
4. Що обумовлює необхідність дотримання принципів професійної етики у професійній діяльності?
 а) соціально-історичний розвиток суспільства;
 б) зростання обсягу етичних і педагогічних знань;
 в) гуманізація суспільства;
 г) гуманітаризація освітньої сфери;
 е) поява нових освітніх технологій, що активно впроваджуються у навчальний процес.
5. Які функції професійної етики Ви вважаєте ключовими для професійної діяльності людини?
 а) науково-методичну; в) аксіологічну; г) організаторську.
 б) світоглядну; д) практичну;
6. Як співвідносяться між собою поняття «професійна етика», «обов'язок» та «відповідальність»?
 а) професійна етика формує обов'язок та відповідальність;
 б) обов'язок та відповідальність є визначальними у формуванні етичного ставлення людини до своєї професійної діяльності;
 в) професійна етика, обов'язок та відповідальність не мають взаємного впливу;
 г) професійна етика, обов'язок та відповідальність не можуть існувати одне без одного.
7. Професор В. Г. Дейнега стверджував, що лікар, який любить свою професію, має всі можливості уникнути професійних помилок та правопорушень. Як Ви розумієте цю думку?
8. Як Ви розумієте твердження академіка А. Ф. Білібіна: «Лікування – сфера служіння, а не обслуговування»? Як подібний підхід можна тлумачити з позицій професійної етики?
9. Запропонуйте найбільш дієві шляхи щодо вдосконалення ефективності професійної етики у вищому медичному навчальному закладі. Визначте механізм, за яким професійна етика виступає як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності (наприклад, у педагогічній або медичній).

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю

1. Поясніть сенс наступних понять: «професійна етика», «обов'язок», «відповідальність».
2. Чим відрізняється теоретична частина дотримання норм і правил професійної етики від її практичної діяльності?
3. Якими основними поняттями презентується професійна етика?

4. Які основні завдання професійної етики в сучасних умовах?
5. Дайте характеристику об'єкта та предмета професійної етики.
6. Розкрийте сутність загальних принципів професійної етики.
7. Які саме професійно-етичні питання постають у зв'язку із сучасними тенденціями в соціальній та освітній сферах?
8. У чому проявляється професійно-етичний аспект педагогічної недбалості?
9. Як із позицій професійної етики співвідносяться обов'язок і відповідальність?
10. Проаналізуйте з позицій професійної етики можливі наслідки педагогічних помилок.
11. Розкрийте найбільш поширені причини та фактори порушення професійної етики.

Теми рефератів, доповідей

1. Моральні цінності у сучасному українському суспільстві.
2. Структурні елементи професійної етики та їх взаємозв'язок.
3. Професійна етика як важливий елемент структури професійної діяльності.
4. Професійна етика як теорія та практика.
5. Професійна етика та інші науки про мораль.
6. Методологічні принципи професійної етики.
7. Значення професійної етики для сучасної освіти.
8. Обов'язок та відповідальність у теорії та життєвому досвіді людини.
9. Професійна етика професіонала: її рівень та критерії оцінювання.
10. Тенденції розвитку професійної етики в сучасному суспільстві.
11. Професійна солідарність і корпоративність у світлі професійної етики.

Література

1. Васьнович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.
2. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
3. Етика. Естетика. [текст] : навч. посіб. / за ред. В. І. Панченка. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 432 с.
4. Культура спілкування та етикет керівника : навч. посіб. / В. Г. Рибалка та ін. Харків : Федорко, 2012. 292 с.
5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. Харків : Колегіум, 2010. 340 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : підручник. 2-е вид., випр. і допов. Київ : Академія, 2011. 437 с.
7. Holmes J. Women, Men and Politeness. Routledge. 2013. 264 p.
8. Calvo A. M., Sanchez J. B. Hospitality in American Literature and Culture: Spaces, Bodies, Borders. Routledge. 2016. 214 p.
9. Song S. Politeness and Culture in Second Language Acquisition. Springer, 2012. Vol. 1. 164 p.

Тема 2. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПЕДАГОГА: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФУНКЦІЇ. ЕТИКО-АКСІОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСВІТИ. АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА

Ключові слова: професійна етика, професійна діяльність, обов'язок, відповідальність, професійна солідарність, аксіологія, цінності, акмеологія, педагогічна культура.

Актуальність теми

Питання професійної етики – одна з актуальних проблем практичного напрямку сучасної науки. Важливе місце в цьому питанні посідає проблема професійної етики педагога. Вона має як етичний, так і педагогічний вимір, а тому визначає актуальність вивчення даної теми. Крім того, глобалізація всіх без винятку сфер життя та діяльності актуалізують необхідність детального розгляду акмеологічної культури особистості викладача.

Загальна мета

Уміти визначити предмет і об'єкт етики; розкрити основні етичні положення, що мають значення для професійної діяльності педагога, розглянути професійну етику як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності; визначити загальні принципи професійної етики, такі як професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність; проаналізувати специфіку і різновиди професійної етики у закладі вищої (зокрема, медичної) освіти; розкрити сутність професійної деонтології та моральних кодексів.

Конкретні цілі:

- визначити сутність, зміст і функції професійної етики педагога;
- з'ясувати об'єкт і предмет професійної діяльності педагога в освітньому закладі;
- розкрити особливості та завдання професійної етики у закладі вищої (зокрема, медичної) освіти;
- показати розвиток акмеологічної культури особистості викладача;
- проаналізувати загальні особливості педагогічної етики у закладі вищої освіти;
- розкрити зміст та сутність понять «аксіологія» та «цінність»;
- пояснити єдність педагога і культури;
- визначити особисту відповідальність педагога за культурний рівень своєї соціальної та професійної діяльності.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті

1. Специфіка педагогічної діяльності.
2. Творчість та проблема «конкурентоспроможності» в педагогічній діяльності.
3. Моральні норми ставлення педагога до своєї праці як віддзеркалення специфіки педагогічної діяльності.
4. Відповідність педагога вимогам сучасної вищої школи. Необхідність постійного самовдосконалення педагога.

1. Специфіка педагогічної діяльності

У професійній етиці педагога можна виділити чотири основні блоки.

1. *Етика відношення педагога до своєї праці, до предмету своєї діяльності.*

2. *Етика відносин «по вертикалі» – у системі «педагог-студент»,* яка розглядає основні принципи, норми цих відносин і вимоги, висунуті до особистості й поведінки педагога.

3. *Етика відносин «по горизонталі» – у системі «педагог-педагог»,* у якій розглядаються ті відносини, які регламентуються не стільки загальними нормами, скільки специфікою діяльності й психології педагога.

4. *Етика адміністративно-ділових відносин педагога й керівних структур,* яка пропонує обом сторонам певні «правила гри», спрямовані на оптимізацію керування системою освіти.

Особливості професійної етики педагога

1. Величезна відповідальність (предмет педагогічної праці – жива людська душа).

2. Асиметричність відносин педагога й студентів, що виражається в залежності останніх від педагога.

3. Поліфункціональний характер педагогічної діяльності. Він проявляється в трьох її основних функціях: селекції, консервації й трансляції знань. Ці функції забезпечують педагогові виконання його головної місії – здійснення соціального спадкування – своєрідного генетичного зв'язку історичних епох культур від стародавності до наших днів.

4. Творчий характер педагогічної діяльності.

2. Творчість та проблема «конкурентоспроможності» в педагогічній діяльності

Творчість – сутність професійної культури педагога. Щоразу *необхідно враховувати всі фактори*, перетворюючи заняття на цілісну дію, мета якої – впливати на розуми й душі студентів.

Творчого підходу вимагає *процес адаптації сучасного наукового знання до можливостей і потреб навчального процесу* відповідно до віку, інтелектуально-пізнавального й загального культурного рівня студентів.

Творчий характер професії педагога визначається *необхідністю вести «конкурентну боротьбу» за вплив на розум й душі студентів*, що становить унікальність ситуації, у якій опинився сьогодні педагог.

Творчий підхід у педагогічній професії пов'язаний із завданням подолання власного консерватизму й проявляється у *вимозі творчо-критичного відношення педагога до самого себе й своєї світоглядної позиції.*

Творчий характер педагогічної праці визначається тим, що кожна лекція або семінар – це спектакль, який повинен проходити за всіма канонами драматичного жанру, не залишаючи нікого байдужим, і в якому глядачі й діючі особи раз у раз міняються місцями.

3. Моральні норми ставлення педагога до своєї праці як відзеркалення специфіки педагогічної діяльності

Вимоги професійної етики педагога, що регламентують його відношення до своєї праці – педагог зобов'язаний постійно ставити перед собою питання про свою відповідність вимогам сучасної школи:

- постійно пам'ятати про специфіку своєї професії і враховувати її у своїй діяльності;
- усвідомлювати й відповідати за все, що робить, за свій вплив на особистість студента, за формування тих якостей, які педагог виробляє в нього своїм ставленням до життя, поведінкою й зовнішнім виглядом;
- уміти організувати в єдине ціле вплив усіх факторів на стиль мислення й відношення студента до життя;
- уміти проявляти гнучкість власного мислення, адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в житті суспільства;
- знати, розуміти й приймати проблеми, потреби й інтереси сучасної молоді.

Вимога, що регулює відношення педагога до своєї праці: педагог зобов'язаний постійно прагнути розвивати й удосконалювати не тільки свою педагогічну майстерність, але й особисті якості.

4. Відповідність педагога вимогам сучасної вищої школи. Необхідність постійного самовдосконалення педагога

Розглянуті вимоги професійної педагогічної деонтології припускають наявність у педагога особливого – інтегрального стилю мислення, який являє собою системну єдність світоглядного, спеціально-педагогічного, психологічного, морально-етичного підходів. У підсумку цей стиль мислення підсумку повинен стати основою формування професійних особистісних якостей педагога. Їхню сукупність можна розглядати як професіограму педагогічної спеціальності. Можна виділити наступні необхідні якості й властивості особистості, які є показниками готовності й здатності педагога до інтегрального стилю мислення.

По-перше, це *розумова самостійність*, що проявляється в таких властивостях, як:

- здатність до «сумніву, подиву»;
- прагнення до самостійних суджень і висновків;
- філософсько-рефлексивне відношення до професії;
- подолання «бар'єрів» і міфів традиційної педагогіки;
- енергія думки, переконливість власної позиції;
- усвідомленість морального вибору й відповідальних рішень;
- почуття відповідальності за реалізацію свого покликання.

По-друге, це *єдність інтелектуальних, емоційних і моральних переживань* як наслідок потреби особистості в цілісному сприйнятті світу й себе в ньому. Така гармонійність може проявлятися в наступних властивостях і станах:

- переживання власного «відкриття світу» як події, зустрічі з ним;

- почуття міри, «золотого перетину» між розумом і моральним почуттям;
- тактовний прояв інтелектуальних емоцій – подиву, сумніву, задоволення від правильного морального вибору й розумового результату;

- почуття власної гідності, засноване на адекватній самооцінці;
- відчуття повноти й глибини свого внутрішнього життя.

По-третє, це *відкритість до діалогу*, заснованого на здатності бачити в іншій людині ціль, а не засіб, що й розкривається через:

- інтерес до іншої людини й уміння відкривати в ній творчий потенціал;
- усвідомлення правомірності плюралізму думок;
- подолання егоцентризму власного мислення;
- здатність слухати й чути іншого;
- уміння поєднувати монолог і діалог;
- відкритість новому, толерантність до інших точок зору;
- прагнення до пізнання;
- прагнення й уміння адекватно інтерпретувати отриману інформацію й точку зору іншого;

- метафоричність, образність, грамотність мовлення.

По-четверте, це *творча активність* педагога, яка припускає:

- єдність слова й діла, переживання й дії;
- цілеспрямованість у відношенні до викладання;
- готовність до подолання перешкод;
- здатність вчитися на власних помилках;
- створення індивідуальної системи самоосвіти й самовдосконалення;
- сприйняття своєї професійної діяльності як художньо-педагогічної творчості.

Ці властивості і якості особистості й визначають моральні принципи відносин педагога з колегами й студентами.

Цільові навчальні завдання

1. Аксиологія – це поняття, що означає:

- a) *філософське вчення про мораль;*
- b) *філософське вчення про загальнозначущі принципи, які визначають напрямки діяльності людини та мотивацію її вчинків;*
- c) *сукупність правил і норми поведінки, якими люди керуються у житті.*

2. Глобальні проблеми сучасності перетворюють акмеологічну культуру викладача:

- a) *на більш яскраву, наповнену глибоким сенсом;*
- b) *на непомітну і спустошену;*
- c) *майже не впливають на акмеологію педагогічної діяльності;*
- d) *суттєво змінюють внутрішній світ педагога та актуалізують його акмеологічну культуру.*

3. Характерною ознакою професійно-етичної помилки слід вважати:
- недостатню кількість обов'язкових професійних знань;*
 - наявність об'єктивних факторів, що перешкоджають можливості виконання професійних обов'язків;*
 - свідомий підхід до виконання своїх обов'язків.*
4. Помилки, що пов'язані з юридичними та професійно-етичними обов'язками і правилами діяльності медичного працівника по відношенню до хворого, належать до групи:
- тактичних;*
 - діагностичних;*
 - технічних;*
 - деонтологічних.*
5. Як Ви вважаєте, що таке творчість? Аргументуйте свою відповідь.
6. На Вашу думку, чи правомірна творчість у діяльності педагога (лікаря) з позицій дотримання принципів професійної етики та юридичної відповідальності? Що обмежує, а що заохочує сучасного педагога (лікаря) в цьому?
7. У чому полягає професійно-етична відповідальність сучасного професіонала перед суспільством?
8. С. П. Боткін прямо вказував, що «діагноз хворого є більш-менш вірогідна гіпотеза, яку необхідно постійно перевіряти; можуть з'явитися нові факти, які можуть змінити діагноз або збільшити його вірогідність». Поясніть це твердження в контексті проблеми відповідальності лікаря та можливих негативних наслідків.
9. Педагогічна діяльність – це право чи обов'язок?
- це гармонійне поєднання права та обов'язку;*
 - кожна людина має право на педагогічну діяльність;*
 - не кожна людина має право на педагогічну діяльність;*
 - педагог повинен нести відповідальність за наслідки своєї професійної діяльності перед суспільством і собою;*
 - педагог не повинен нести відповідальність за наслідки своєї професійної діяльності перед суспільством і собою.*
10. Ознаки, що характеризують сутність цінності:
- цінність – це функціональне відношення предметів до людини;*
 - цінність є соціальною, а не природною властивістю об'єкта;*
 - поза потребами людей цінностей не існує;*
 - предмет, про існування якого людина нічого не уявляє;*
 - оцінювання – це емоційно-чуттєве відображення дійсності;*
 - цінність – це засіб вираження свободи людини.*
11. Яким чином цінності та ціннісні орієнтації можуть віддзеркалювати сутність педагога? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Які чинники є ключовими, що визначають ставлення педагога до професійної діяльності як до цінності?
- політичні;*
 - соціальні;*
 - виховні;*
 - духовні;*
 - освітні;*
 - моральні.*

- 13.** У чому проявляється процес гуманізації освіти?
- у збільшенні обсягу гуманітарних знань;
 - у повороті до загальнолюдських цінностей у навчанні;
 - у відмові від ідеологізації навчання;
 - у розширенні кількості гуманітарних дисциплін.
- 14.** Що таке гуманітаризація освіти?
- збільшення обсягу гуманітарних знань;
 - поворот до загальнолюдських цінностей у навчанні;
 - відмова від ідеологізації навчання;
 - розширення кількості гуманітарних дисциплін.
- 15.** Вища мета культури – це:
- створення умов для формування особистості;
 - вироблення алгоритму творчості;
 - людина як особистість;
 - сама культура як самоціль.
- 16.** Як Ви розумієте вислів І. Канта: «Дій так, щоб ти завжди відносився до людства... як до мети, і ніколи не відносився б до нього, як до засобу». Дайте оцінку цьому вислову з позицій педагогічної практики.
- 17.** Аристотель помітив: пізнання починається з подиву. За словами М. Планка, хто зайшов так далеко, що нічому більше не дивується, той виявляє лише те, що він розумівся ґрунтовно розмірковувати. Розкрийте зміст цих висловлювань з акмеологічної позиції педагога.
- 18.** Один із принципів Л. Дж. Пітера проголошує: «Щоб уникати помилок, треба набувати досвіду; щоб набувати досвіду, треба робити помилки». Чи можна вважати це твердження справедливим по відношенню до педагогічних помилок?
- 19.** Чи існує певний зв'язок між поняттями «професійна етика», «обов'язок» та «відповідальність»? Чи існує якась різниця прояву цих понять у професійній діяльності взагалі та в педагогічній діяльності зокрема?
- 20.** «Етика як філософія переконань» (І. Кант). Як Ви розумієте це висловлювання? Поясніть свою відповідь.
- 21.** «Кожне класичне самовираження культури, яке свідчить про певну етику, є доведений до пластичного вираження прообраз людської поведінки» (Г. Гессе). Чи згодні Ви з цим твердженням? Аргументуйте свою відповідь.
- 22.** Як Ви гадаєте, «чи обов'язково керівникові, прекрасному фахівцеві, бути ще й хорошою людиною»?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю

- Що таке професійна етика викладача? Із яких складових вона може складатись?
- У чому специфіка професійної етики педагога?
- Які характерні риси в професійній етиці педагога закладу вищої (зокрема, медичної) освіти Ви можете виділити?

4. У чому полягає сутність та функції професійної етики педагога?
5. У чому полягає єдність людини та культури?
6. Як Ви розумієте думку про те, що культура – це форма самореалізації й саморозвитку людини?
7. Поясніть професійно-етичний аспект професійної відповідальності педагога.
8. У чому полягає особиста відповідальність лікаря за культурний рівень своєї соціальної та професійної діяльності?
9. Що вивчає філософське вчення, яке має назву аксіологія?
10. Що таке цінності?
11. Якими чинниками регулюється свобода вибору педагога?
12. На які вищі цінності орієнтує гуманістичний світогляд?
13. Як Ви розумієте поняття «свобода» і «відповідальність» у ставленні до суспільних цінностей?
14. Розкрийте проблему добра і зла в ціннісному вимірі професійної діяльності педагога.
15. Які Ви знаєте об'єктивні та суб'єктивні причини порушень професійної педагогічної етики? Охарактеризуйте їх та визначте можливі шляхи їх розв'язання.
16. Покажіть цінність професійної діяльності педагога у просторово-часовому вимірі.
17. Покажіть цінність професійної діяльності педагога у глобальному вимірі.
18. У чому полягає специфіка професійної етики як способу регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності?
19. Яку роль відіграє професійна етика у вирішенні проблемних ситуацій професійної діяльності?
20. Сформулюйте рекомендації щодо мінімізації педагогічних помилок.
21. Яку роль відіграє професійна етика у практичній діяльності педагога?
22. Розкрийте позитивні та негативні наслідки технізації навчального процесу.
23. У чому, на Ваш погляд, повинна полягати мотивація педагога для успішної професійної діяльності?

Теми рефератів, доповідей

1. Ідеали та норми в акмеологічній культурі педагога.
2. Напрямки досягнення етико-аксіологічної спрямованості педагогічної діяльності.
3. Етичні принципи педагога у науковому медичному пізнанні.
4. Проблеми аксіологічного моделювання навчального процесу.
5. Тенденції розвитку професійної етики педагога в сучасному суспільстві.
6. Свобода і моральна відповідальність у професійній діяльності педагога (лікаря).

7. Самовиховання як вища духовна практична здатність особистості до програмування і регулювання поведінки та діяльності.
8. Культура та загальнолюдські цінності.
9. Аксиологія – філософське вчення про цінності.
10. Гуманістичний світогляд про цінності.
11. Роль вищих цінностей в житті педагога і суспільства.
12. Матеріальні і моральні цінності: вибір людини.
13. Обрані цінності – дзеркало сутності педагога.
14. Цінності як мета і як засіб.
15. Цінність як засіб вираження свободи людини.
16. Потреби та інтереси людини як віддзеркалення її ціннісних уявлень.
17. Розвиток культури та проблеми її кризи в сучасному суспільстві.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.
2. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу : теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
3. Етика. Естетика. [текст] : навч. посіб. / за ред. В. І. Панченка. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 432 с.
4. Культура спілкування та етикет керівника: навч. посіб. / В. Г. Рибалка та ін. Харків : «Федорко», 2012. 292 с.
5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. Харків : Колегіум, 2010. 340 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : підручник : 2-е вид., випр., допов. Київ : Академія, 2011. 437 с.
7. Holmes J. Women, Men and Politeness. Routledge. 2013. 264 p.
8. Calvo A. M., Sanchez J. B. Hospitality in American Literature and Culture: Spaces, Bodies, Borders. Routledge. 2016. 214 p.
9. Song S. Politeness and Culture in Second Language Acquisition. Springer, 2012. Vol. 1. 164 p.

Тема 3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕТИКИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ. ЕТИКА ВІДНОСИН У СИСТЕМІ «ПЕДАГОГ-СТУДЕНТ»

Ключові слова: система «педагог-студент», спілкування «по вертикалі», спілкування «по горизонталі», демократизація освіти, гуманізація освіти, норми та вимоги до спілкування в системі «педагог-студент», доброзичливість, довіра, витримка, гідність.

Актуальність теми

У зв'язку з реформуванням вищої освіти значно розширюється поле взаємодії викладача й студентів, адже педагогічна діяльність в умовах кредитно-трансферного навчання вимагає безпосередніх контактів викладача

вишу зі студентами, налагодження відповідного педагогічного спілкування. Регулятором такої взаємодії має стати педагогічна етика – наука, що визначає сутність морально-психологічної сторони діяльності викладача вишу. Вибір інноваційного курсу в системі вищої освіти диктує необхідність орієнтації змісту викладання навчальних дисциплін у вишах на розвиток індивідуальності майбутнього фахівця, яка спрямована на професійне зростання та вдосконалення. Стратегія держави в галузі освітньої політики у вищій школі орієнтована на підготовку кадрів нового покоління, яка передбачає удосконалення компетентності майбутніх фахівців. Під час навчання студент зрештою має одержати не просту суму знань, умінь і навичок, а у нього повинна сформуватися компетентність як загальна здатність, заснована на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки як навчанню, так й спілкуванню з педагогами.

Загальна мета: розкрити специфіку педагогічної етики у закладі вищої освіти, визначити сутність системи «педагог-студент».

Конкретні цілі:

- розкрити основну тенденцію розвитку педагогічної етики як перехід від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин;
- з'ясувати, чому в умовах демократизації суспільства і гуманізації освіти руйнуються «бар'єри» спілкування педагога та студента «по вертикалі»;
- охарактеризувати доброзичливість, довіру й витримку до поглядів і особистості студента як основу принципів гуманізму та демократизму;
- розглянути норми та вимоги до спілкування в системі «педагог-студент»;
- дати характеристику проблеми дистанції в сучасній педагогіці;
- провести паралелі та визначити концептуальні відмінності структури системи «педагог-студент» по вертикалі та по горизонталі;
- з'ясувати причини й наслідки неприпустимості пониження гідності студентів;
- розкрити взаємозумовленість очікувань педагогів та студентів у системі «педагог-студент»;
- визначити місце та роль педагогічної етики у трансформації системи цінностей педагогів та студентів.

1. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті

1. Соціокультурна зумовленість тенденцій розвитку педагогічної етики.
2. Сутність системи «педагог-студент».
3. Норми та вимоги до спілкування в системі «педагог-студент».
4. Місце та роль педагогічної етики у трансформації системи цінностей педагогів та студентів.

1. Соціокультурна зумовленість тенденцій розвитку педагогічної етики

Настання інформаційної епохи викликало низку перетворень, які є глобальними не тільки за масштабом, але і за змістом. Освіта як соціальний інститут відповідно реагує на всі зрушення, що відбуваються в суспільстві.

У результаті поширення інформаційно-освітніх технологій змінюється характер усіх сфер соціального життя. Змін зазнають джерела енергії, виробництво, знаряддя праці та ін. Так, наприклад, якщо об'єктом накопичення в індустріальному суспільстві були гроші, ресурси і влада, то на противагу цьому в інформаційному суспільстві це знання, професійна компетентність. Якщо в індустріальному суспільстві основною ланкою виробничого процесу були фабрика і завод, то в новому нею стають університети, де виробляють нові знання як основи цінності інформаційного суспільства.

Сфера освіти, виконуючи функцію трансляції соціокультурного досвіду людства і забезпечення можливостей входження нових поколінь в активне соціальне життя, має своїм безпосереднім завданням відтворення суспільного організму, а саме його базових цінностей, духовних орієнтирів і стратегічних інтересів. Усе більше робиться наголос на якості освіти, універсальності підготовки випускника та його адаптованості до ринку праці, на особистісній орієнтованості навчального процесу, його інформатизації, визначальній важливості освіти у забезпеченні сталого людського розвитку.

Головним завданням закладів вищої освіти є надання майбутнім фахівцям системи знань, умінь і навичок, що гарантують виконання ними своїх майбутніх функціональних обов'язків, а також забезпечення культурного і духовного розвитку особистості кожного студента, виховання молодих людей у дусі кращих загальнолюдських цінностей. Тому процеси навчання і виховання неподільні, вони повинні бути послідовними і безперервними. Це позначається на трансформації педагогічних ідей і теорій щодо головної рушійної сили освіти – педагога як професіонала й особистості. Ще в XIX ст. німецький педагог-демократ Адольф Дистервег (1790–1863) зазначав: «Поганий вчитель підносить істину, хороший вчить її знаходити».

Взаємовідносини викладачів і студентів повинні бути демократичними, спрямованими на ділове співробітництво в здійсненні основних цілей навчання у виші. Викладачі повинні добре розбиратися в психології студентів, знати їх особливості, направляти всю свою діяльність на виховання і розвиток студентів у процесі навчання. Викладач-педагог повинен бути закоханим у свій предмет, поважати кожного студента як неповторну особистість, бути інтелігентною, інтелектуально розвинутою, гуманною, працюютою, фізично здоровою людиною без шкідливих звичок, з високою мораллю. До педагога-вихователя ставиться багато вимог. Такого педагога треба готувати, формувати, цінувати.

У всі часи справжній педагог віддавав свою душу, добре серце, знання майбутньому держави – молоді. Для **підвищення ефективності освіти**, головним завданням якої є формування майбутнього фахівця, забезпечення сприятливих умов для його особистісного і професійного зростання, важливо активізувати розвиваючий потенціал гуманістичної педагогічної взаємодії. Воно в основному має бути орієнтованим на активізацію особистісних морально позитивних характеристик майбутнього фахівця. В умовах

демократизації суспільства та гуманізації освіти руйнуються «бар'єри» спілкування педагога і студента «по вертикалі», навчально-виховні відносини логічно трансформуються в систему суб'єкт-суб'єктних відносин.

Відносини «педагог-студент» відрізняються від відносин вчителя з учнями: вони більш демократичні, толерантні, вибудовуються на основі діалогу і взаємної поваги. Дистанція між викладачем і студентом скорочується, її вибір є непростою проблемою.

2. Сутність системи «педагог-студент»

Однією з **особливостей педагогічної діяльності** взагалі є те, що обидві сторони – і той, хто навчає, і той, хто вчиться, – є активними учасниками процесу обміну інформацією, так би мовити, партнерами. У педагогіці вищої школи ця особливість проявляється набагато яскравіше, ніж у шкільній педагогіці.

По-перше, студент – це доросла людина зі власними поглядами, світоглядом, переконаннями, уподобаннями. Його участь у процесі навчання має більш активний характер.

По-друге, якщо шкільна освіта є обов'язковою, то студент добровільно і свідомо вибирає ту сферу, в якій він прагне здобути вищу освіту. І підтверджує свій намір тим, що проходить вступні іспити в обраний ним самим вищий навчальний заклад. Якщо школяр просто розширює свій кругозір, знайомиться з найрізноманітнішими гранями дійсності, то студент прагне до поглиблення і розширення знань у певній галузі, яка вже вибрана ним як сфера майбутньої професійної діяльності, перспектив кар'єрного росту та особистісного самовдосконалення. Тому студент більшою мірою, ніж школяр, активно зацікавлений в отриманні знань. Він самостійно вибрав майбутню професію, а тому більше, ніж учень, зацікавлений в отриманні знань, виробленні умінь і навичок.

По-третє, навчальну діяльність студентів повинна виділяти самостійність, яка проявляється в добровільному засвоєнні знань, розумінні їх призначення, володінні способами навчальної роботи, вмінні контролювати й оцінювати якість своїх навчальних дій.

По-четверте, навчальна діяльність студентів за способами і засобами здійснення наближається до науково-дослідної роботи.

По-п'яте, період навчання у виші не такий тривалий і студент вже через кілька років сам буде фахівцем у тій галузі, до якої його готує викладач. Тому він має право розраховувати на більш довірливе ставлення з боку викладача як до майбутнього колеги.

Залежно від своєї етичної компетентності майбутній фахівець повинен сам впливати на самовдосконалення особистісної системної характеристики, яка включає моральні погляди, почуття, уявлення, переконання, ідеали, морально-вольові якості, духовно-ціннісні орієнтації, моральні потреби, мотиви поведінки тощо. Морально орієнтовані системні характеристики

майбутнього фахівця найбільше впливають на характер його поведінки та діяльності, культуру спілкування та взаємовідносин з членами сім'ї, викладачами, найближчим соціальним оточенням. Вони забезпечують його соціокультурну орієнтацію на моральне самопізнання, самооцінку, саморегуляцію і самовиховання.

Характер взаємин викладача і студентів має бути виключно діловим, становити собою цілеспрямовану взаємодію, спрямовану на ефективне здійснення цих цілей. Ці взаємини і взаємодія повинні ґрунтуватися на взаємній повазі та розумінні спільності цілей діяльності викладача і студента.

Взаємовідносини викладача і студентів зовсім не повинні бути фамільярними, певну межу у відносинах з викладачем студенти не повинні переступати, маючи на увазі авторитет і вік викладачів. У той же час і викладачі не повинні бути на «ти» зі студентами, а називати їх на прізвище або по імені та по батькові.

Особистість, яка навчається, присвоює знання в процесі своєї пізнавальної діяльності. Передача знань, опосередкована власною діяльністю індивіда, формує його психічні, особистісні та професійні якості. Характер цих якостей у педагога зумовлюється характером освітнього процесу. Студенти знаходяться в статусно-рольовій залежності від викладачів, а тому при виявленні взаємних оцінних відносин важливо запобігати появі упереджених суджень, «соціально очікуваних» відповідей. Громадянську спрямованість навчально-виховному процесу додає громадянсько-орієнтована комунікативна взаємодія вчителя з вихованцями. Щоб така взаємодія була ефективною, педагогу потрібно бути референтною особою. Це означає, що студенти не тільки отримують від нього певну інформацію, але й засвоюють її оцінку з позицій громадянськості.

Студенти, які вже виступають як суб'єкти громадянського виховання, співвідносять власні громадянські орієнтації з подібними ж орієнтаціями викладача і якщо їх збіг зафіксовано, особистість викладача стає для них значущою і референтною. При цьому студенти вже добре розрізняють, де викладач просто транслює матеріал, з відповідною громадянською наповненістю, а де він виступає зі власною авторською громадянською позицією. Щоб легше відбувався збіг подібних орієнтацій, не повинно існувати розбіжностей між трансльованими педагогом поняттями та його особистою громадянською позицією.

Студент ніби перевтілюється і завдяки цьому набуває систему знань про людські цінності, які допомагають йому сформувати виховний ідеал і керуватися ним у своєму становленні як особистості і громадянина. Характер взаємин викладача зі студентами визначається основними цілями педагогічної діяльності викладача і ступеня їх узгодженості з цілями навчально-професійної діяльності студентів.

Педагогічна робота – особлива сфера суспільного життя, відносно самостійна стосовно інших видів діяльності. Ця самостійність виявляється в численних властивостях, у т. ч. моральних відносинах між педагогом і студентом, між педагогами тощо. У процесі її здійснення можливі нетипові ситуації, протиріччя, конфлікти, вирішити які за допомогою загально-прийнятих моральних норм не завжди легко.

3. Норми і вимоги до спілкування в системі «Педагог-студент»

Педагогічна етика враховує різні особливості педагогічної праці і складні моральні колізії, які можуть виникнути в цьому процесі. Мова йде про те, що кожен студент вже був продуктом будь-якого впливу. Ставши предметом діяльності педагога, він продовжує залишатися об'єктом багатьох факторів впливу, більшість з яких діє стихійно, багатопланово, не завжди конструктивно: сім'я, «вулиця», медіа тощо. Педагогічна діяльність повинна коректувати ці впливи. Крім того, не всі люди, які працюють у виховній системі, є педагогами за покликанням, кожна особистість не позбавлена недоліків, у т. ч. моральних. Від професіоналізму, моральної культури педагога, насамперед його доброти і вимогливості часто залежать характери і долі сотень і тисяч людей. Це свідчить про його особливу відповідальності за результати своєї діяльності.

Педагог повинен не тільки добре знати дисципліну, а й уміти передати свої знання студенту, сформувати у нього відповідні вміння і навички. Важливою його особливістю є селективне ставлення до інформації, яка постійно збільшується, використання суттєвої, необхідної для майбутньої діяльності учнів. Він не може не рахуватися з освітньою програмою, але і не повинен сліпо прив'язуватися до неї. Саме цим обумовлений творчий характер педагогічної праці, ознаками якого є:

- неминучість у педагогічній діяльності елементів експромту;
- використання знань і навичок красномовства (риторики);
- апелювання педагога не тільки до теоретичної свідомості слухачів, але і до їх уяви і почуттів залежно від образного мислення, вміння образно інтерпретувати теоретичний матеріал;
- критичне ставлення до літератури, до себе, своїх знань, переконань, світогляду.

Специфіку педагогічної етики складають вимоги, які педагог ставить у своїй діяльності:

- любити свою дисципліну, цікавитися її досягненнями і проблемами; цінувати свою працю, бачити в ній сенс життя;
- постійно пам'ятати про специфіку професії і враховувати її у своїй діяльності;
- усвідомлювати відповідальність за результати діяльності;
- гнучко, толерантно ставитися до вихованців;

- рахуватися з реальністю, передусім з особливостями поглядів, життєвими установками, ціннісними орієнтаціями молоді, впливаючи на них кваліфіковано обраними виховними методами.

Наслідком роздумів над своїм відповідністю вимогам вищої школи є наполеглива робота, спрямована на розвиток і вдосконалення педагогічної майстерності, особистих якостей, або відмова від педагогічної діяльності.

У педагогіці сукупність професійно обумовлених вимог до викладача визначається готовністю до педагогічної діяльності. Явище готовності складає предмет вивчення як педагогів, так і психологів. Перші акцентують увагу на виявленні факторів і умов, дидактичних і виховних засобів, що дозволяють управляти становленням і розвитком готовності. Психологи орієнтуються на встановленні характеру зв'язків і залежностей між станом готовності та ефективністю діяльності.

Підвищення рівня наукових знань, розширення інформаційного простору та загальної культури населення також позначається на системі взаємовідносин педагога і студента: неприпустимим стає менторський тон звернення до студента з позицій «втаємниченості до вищих матерій». Сьогодні вже не можна виступати перед студентською аудиторією, не враховуючи різноманітності її освітніх потреб і когнітивних інтересів, відмінності соціально-демографічних та етнокультурних характеристик.

Не можна ефективно організувати навчальний процес, ігноруючи при цьому становлення відкритої інформаційно-комунікативної системи освітнього середовища, яка надає доступ до освітніх послуг поза фізичним простором. **Обов'язок педагога** – затвердження демократичних, рівноправних, вільних стосунків зі студентами, які сприяють їх довірі до викладача.

Отже, **демократизація суспільних відносин**, перенесення центру ваги на загальнолюдські цінності зумовлюють, з одного боку, підвищення традиційних гуманістичних норм у діяльності педагога, а з іншого – породжують нові, більш високі вимоги до його моральної культури. Сьогодні дуже важливо вибудувати чітко впорядковану за важливістю систему факторів, які впливають на сучасну педагогічну і морально-етичну доктрину в державі. Для цього фахівці повинні мислити конкретно, враховуючи перетин і взаємодію тих сил, які мають різні напрями і обумовлюють синергетичний ефект. Тому серед головних причин, які прискорюють зміни, можна назвати експоненціальне зростання педагогічних знань, методів, технологій.

Зараз педагоги застосовують нові наукові методи, оперують великим обсягом знань, володіють такими технічними можливостями, експериментальною базою, про які раніше не можна було навіть здогадуватися. Багато нових можливостей в непередбачених ситуаціях часто суперечать традиційним моральним і релігійним цінностям. Виникло певне побоювання, що наука і техніка можуть замінити будь-які фундаментальні людські цінності.

Практика педагогічного спілкування показала, що різні люди, покоління та соціальні групи можуть мати розбіжні моральні орієнтири і життєві пріоритети. Навіть в умовах тотального реформування науково-освітньої сфери, орієнтації на побудову суспільства знань і розуміння необхідності навчання впродовж життя для більшості членів суспільства є більш важливі життєві цінності, ніж освіта, наука, культура, мораль самі по собі окремо.

Етнічна неоднорідність, культурне розмаїття, соціальна суперечливість, релігійна різноманітність, економічна **різновекторність суспільства** породжують складну гаму нових проблем у теорії освіти і виховання. У цій ситуації на освіту і виховання покладається додаткове завдання – пошук нових педагогічних принципів і засобів пом'якшення кризи, викликаной зіткненням культурних, етнічних, релігійних та економічних інтересів.

Виховання й освіта покликані знайти ефективні науково-педагогічні та моральні **підходи для врегулювання соціальних і моральних конфліктів** у рамках громадського національно-державного простору. Наукові знання почали активно використовувати саме тоді, коли почав стрімко зростати моральний плюралізм суспільства. Це відкрито проявилось в 90-х роках ХХ ст., коли був поставлений під сумнів весь діапазон цінностей радянського суспільства: моральний кодекс будівельника комунізму, фетишистське чиношанування, героїзація неоплачуваної праці, девальвація відкритості, чесності, щирості, толерантності, гуманності. Милосердя, класовість моралі, радянський патріотизм, інтернаціоналізм, конфлікт поколінь тощо клеймувалися як ідеологічно й політично шкідливий «абстрактний гуманізм».

Обов'язковою нормою професійної поведінки викладача є дотримання педагогічної етики, прагнення формувати людські стосунки зі студентами і між ними. В основі моральної норми професійної поведінки викладача має бути повага до особистості студента і одночасно максимальна вимогливість до нього. Професіоналізм спілкування передбачає **позитивну установку викладача** у ставленні до студента. Відомо, що підвищення ефективності якості роботи в усіх сферах виробництва залежить від мікроклімату в колективах, від настрою кожної людини. У сфері спілкування викладача зі студентами важливу роль відіграє психологічно активний стан або педагогічний оптимізм. Мажор викладача залежить від індивідуальних особливостей особистості і набуває в кожному випадку своїх особистісних форм вираження. Основна ідея, однак, залишається незмінною: це очікувана бадьорість, готовність до дії, гарний настрій.

Безумовно, нормою професійної поведінки викладача є **педагогічний такт**. Це форма реалізації педагогічної моралі в діяльності педагога, в якій збігаються думки і дії. Такт – завжди творчість, завжди пошук і в чомусь неповторний вчинок; такт – це вміння орієнтуватися в будь-яких непередбачених ситуаціях. У той же час суттєву роль в організації педагогічного спілкування відіграє педагогічна техніка, її засобами є здатність до перетворення (артистизм, голос, міміка, пантоміма, культура мови). У структурі

професіоналізму педагогічного спілкування важливе місце займає також зовнішня естетична виразність.

Говорячи про **професіоналізм самовдосконалення**, слід згадати слова К. Д. Ушинського про «дитячість душі» як глибинної основи плідної діяльності і сьогодення самовиховання людини. Цей компонент професіоналізму передбачає наступне:

- по-перше, професійне самовдосконалення через самоосвіту (самостійне оволодіння новітніми досягненнями психолого-педагогічної науки, накопичення передового педагогічного досвіду, аналіз власної діяльності та діяльності колег і на цій основі реконструкція освітньої інформації та організації власних пошуків);
- по-друге, самовиховання – це особистісне самовдосконалення (перебудова особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки).

Самоосвіта – фундамент професійного зростання викладача як фахівця, формування у нього соціально цінних і професійно значущих якостей.

Отже, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення забезпечують розвиток цілісної системи – професіоналізму діяльності педагога. У педагогічній діяльності ці структурні елементи взаємопов'язані і взаємозумовлені. Відсутність одного з них у діяльності викладача закладу вищої освіти свідчить про несформованість педагогічного професіоналізму.

4. Місце і роль педагогічної етики у трансформації системи цінностей педагогів і студентів

На шляху виконання педагогом свого професійного і морального обов'язку виникає багато труднощів, обумовлених як традиційною системою відносин у сфері освіти, так і новими чинниками. До **актуальних детермінант**, які суттєво впливають на зміст моральної відповідальності та педагогічного обов'язку, відносяться, по-перше, формування **глобалізаційних** та екологічних теорій, мобільність людей інтелектуальної праці, лібералізація суспільного життя, радикальна зміна соціального статусу сучасного університету, новітні технології навчання, нові форми оцінювання знань, дистанційне навчання, різний рівень матеріальної забезпеченості сімей учнів і студентів тощо. По-друге, це сучасний рівень **комунікативності** та умови людського співіснування, які призвели до зростання психоемоційної напруженості у відносинах між людьми і в системі спілкування викладача та студента, вихователя і вихованця.

В українському суспільстві загострилися приховані форми морального протесту, які зростали протягом багатьох десятиліть. У педагогічній етиці з'явилася пов'язана з цим проблема відсутності чітко визначеної морально-етичної парадигми для реагування на нові виклики традиційним моральним цінностям. Це призводило, з одного боку, до невизначеності правильності

будь-яких дій у педагогічній сфері, а з іншого – до зростаючої недовіри у відносинах «викладач-студент», що підривало престиж освіти в цілому.

Активізація наукового знання і морального плюралізму збіглася зі зміцненням демократичних настроїв суспільства в повсякденному житті. Українська громадськість стає більш чутливою до етичної проблематики, особливо в освітньо-педагогічній сфері. Виникає суспільна потреба у швидкому оволодінні утилітарними знаннями для задоволення попиту на мінливому ринку праці. Для цього створюються нові провайдери освітніх послуг, відкриті університети, віртуальні, корпоративні навчальні структури. Поряд із цим зростає недовіра до педагогічних авторитетів, технологій, тестувань, іспитів, конкурсів. Недовіру посилює зневага до загальнолюдських цінностей, перевагу надають матеріальним і формальним показникам розвитку людини, обмеженню культурно-освітньої компетентності працівника рамками обраної професійної діяльності. Недостатньо враховується складність сучасного наукового знання, яка безперервно зростає і вимагає посиленої роботи інтелекту.

Працівники освіти втрачають свої позиції. Хоча вони ще користуються високою повагою в суспільстві, але їх авторитет не є настільки абсолютним, як це було характерно для попередніх епох в історії педагогіки. Студенти все більше стають автономними в своїх бажаннях, вимагають права вибору, підтвердження якості одержуваних «освітніх послуг» і сумлінного виконання професійного обов'язку.

За останні десятиліття в економіці країни відбулося багато суттєвих змін, які значно вплинули на трансформацію професійної етики. Якщо до 90-х років освіти вважали невід'ємним правом кожного громадянина, то пізніше її почали розглядати як предмет купівлі-продажу, предмет споживання, послугу, яку можна придбати на ринку.

Хоча витрати на освіту зростають, збільшується її частка у валовому національному продукті, підвищуються витрати на регіональні освітні програми, проте держава продовжує фінансувати їх за залишковим принципом. Виникають нові проекти, які виборюють собі місце та матеріальні ресурси в освітньо-виховному просторі. У структуру сучасної освіти почали впроваджувати **освітні бізнес-проекти**: створення приватних навчальних закладів і елітних шкіл, реклама і конкуренція між постачальниками освітніх послуг тощо.

Економіка і бізнес почали відігравати важливу роль у трансформації освіти і педагогічної етики в сучасній Україні. Безпрецедентна взаємодія рушійних суспільних сил – наукового прогресу, морального плюралізму, демократизації суспільства та економіки – призвела до радикальної трансформації професійної педагогічної етики. Найважливіші зміни відбуваються у спілкуванні між учителем і учнем, викладачем і студентом, між суб'єктами взаєминах і зв'язках у процесі навчання, взаєминах в педагогічних колективах.

Показовими стали зміни в традиційних нормах моралі, новому розумінні суверенітету особистості, сучасному **глумаченні людиноцентризму**. Відбулося впровадження соціально-економічних факторів у сферу людинознавства. У кожному з цих напрямків розвитку морально-етичних уявлень традиційні взаємини набувають нових відтінків, і тому попередня (можна сказати, класична) система моральних відносин втратила свою актуальність.

Прийнято вважати, що економіка увійшла в педагогічну практику, як тільки перший учитель поставив питання про гонорар за свою працю. В історії філософії залишилося свідцтво, що це був хтось із давньогрецьких софістів у V–IV ст. до н.е. Не секрет, що відтоді в усі епохи були вчителі, які розглядали процес навчання насамперед як бізнес, торгівлю чи засіб отримання прибутку. Однак до тих, хто йшов таким шляхом, у суспільстві завжди ставилися із засудженням. У стародавній східній і західній традиції вважалося, що учень не повинен платити своєму вчителю за навчання, бо вчитель давав йому безцінні речі, за які рівноцінної плати просто не могло бути.

Сьогодні економічна ситуація зовсім інша, і правила, які раніше вважалися несумісними з моральними цілями освіти, довелося легітимізувати. Через такі причини, як низька заробітна плата, інфляція, неефективність державного регулювання освітніх процесів тощо педагог стимулюється до того, щоб стати підприємцем, інвестором у сферу освіти і конкурентом на освітньому ринку. У результаті цього педагоги стають найманими працівниками.

Фінансові стимули спонукають педагогів обмежувати надання освітніх послуг тим, хто не може платити, і надавати більш кваліфіковану допомогу тим, хто має гроші. Це серйозно загострює конфлікт інтересів. Освіта учня, яку раніше розглядали як головну мету педагогічної діяльності, тепер цілком спокійно сприймається з погляду економічної та фінансової доцільності, приватної вигоди. На процес навчання дивляться як на товар, подібний до будь-якого іншого товару.

Взаємовідносини між педагогом і учнем інтерпретуються в правових термінах як контракт на послуги, а не як педагогічна діяльність, побудована на довірі, повазі і покликанні. Все це виштовхує на поверхню фундаментальні питання, на які нелегко дати однозначні відповіді. Чи є товаром педагогічна діяльність і освіта? Чи можна її ціну, якість, розподіл, доступність віддати в розпорядження ринку? Як педагог повинен врівноважувати конкуруючі вимоги? З одного боку, вони впливають із його споконвічних моральних зобов'язань перед студентами, а з іншого – з очікувань, що пред'являються до нього суспільством, корпораціями, групами, колективами, громадськістю. Чи виправдане в моральному плані для суспільства занурення педагога в таку павутину моральних конфліктів? Чи може педагог діяти як підприємець і при цьому виконувати моральні обов'язки перед своїми учнями? Якими освітніми та соціальними засобами можна протистояти негативним факторам, наявним у сучасній освіті? Таких питань можна навести ще не на одну сторінку, але головна їх суть полягає

в тому, що вони демонструють ті зміни, які відбуваються в розумінні сутності понять «педагог» і «педагогічна діяльність».

У всіх культурах професія педагога мала релігійно-благодійний характер. Вважалося, що педагог присвячував своє життя благу учнів, віддаючи в жертву свої інтереси, частинку своєї душі і серця. В. А. Сухомлинський говорив: «Серце віддаю дітям». Чи не втратила актуальності ця концепція і якими будуть наслідки нехтування нею? Зміни, які відбуваються в освітньо-педагогічній сфері, у взаєминах викладача та студента, всередині самого педагогічного колективу, призвели до того, що педагогічна етика стала темою, яка хвилює все суспільство.

Морально-педагогічні проблеми стали предметом обговорення широкої громадськості, громадських дискусій, прийняття колективних рішень і навіть законодавчих актів. Часто ці проблеми обумовлені тим, що педагог інтерпретує свої педагогічні обов'язки так, що вони вступають у конфлікт із бажаннями учнів та їхніх батьків або взагалі виходять за межі морально-етичної регуляції та статутних вимог. У таких випадках залучаються юридично-правові способи регламентації, рішення морально-педагогічних конфліктів переноситься в суди, хоча цілком зрозуміло, що наявні морально-педагогічні проблеми не можна вирішити постановами юридичних установ. Однак на прикладі багатьох розвинених європейських держав можна побачити, що саме вони значною мірою визначають ті норми, які люди вважають «етичними». Дотримання цих норм, повага до закону свідчать про високу правову культуру суспільства.

Враховуючи масштаб, глибину і природу соціально-економічних і політичних змін, які відбулися в нашому суспільстві за останній двадцятирічний історичний період, досить складно передбачити напрямки подальших змін. Однак сьогодні вже зрозуміло, що більшість фундаментальних морально-педагогічних проблем сформульовано, і фахівцям у цій галузі потрібно їх вирішувати. Адже те, що традиційна система морально-педагогічних цінностей не залишиться непорушною, ні в кого не викликає заперечень. Завдання педагогічної етики полягає в тому, що вона повинна визначити, які цінності і норми необхідно зберегти з минулого, а які створити заново. Це головне завдання філософії, етики, педагогів, соціологів, психологів та інших фахівців у галузі освіти і виховання в процесі подальшого утвердження гуманістичних цінностей XXI ст. Вектори змін визначає сама дійсність.

Цільові навчальні завдання

1. Основною тенденцією педагогічної етики є:
 - a) перехід від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин;
 - b) перехід від суб'єктних відносин до суб'єкт-об'єктних відносин;
 - c) перехід від суб'єктних до об'єктних відносин;
 - d) перехід від об'єктних до суб'єктних відносин.

2. Відмінність, яку не слід враховувати в педагогічній етиці:
 - a) особливості вікової психології;
 - b) відмінність інтересів і потреб;
 - c) відмінність рівня статків;
 - d) відмінність рівня культури.
3. Якості, що характеризують принцип гуманізму у педагогічній етиці:
 - a) доброзичливість; b) витримка; c) довіра; d) зверхність.
4. Педагогічна справедливість спрямована на:
 - a) визначення співвідношення необхідності й випадковості у діях людини;
 - b) визначення умов, форм і методів формування справедливості в людини;
 - c) визначення методів людської поведінки;
 - d) визначення принципу мислення, що побудований на уявленні про добро.
5. Педагогічна етика вивчає:
 - a) сутність та принципи морально-психологічної сторони діяльності викладачів та студентів вишу;
 - b) сутність морально-психологічної сторони діяльності викладача вишу;
 - c) сутність морально-психологічної сторони діяльності студента вишу;
 - d) універсальні морально-психологічні сторони діяльності викладача та студента вишу.
6. Чи згодні Ви з думкою, що у моральному плані педагог має бути таким, якими він хоче зробити своїх вихованців?
7. Як Ви розумієте слова В. Сухомлинського: «У наших руках найбільша з цінностей світу – Людина. Ми творимо людину, як скульптор творить свою статую з безформного мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого?»
8. Чи достатньо бути добрим, доброзичливим, володіти тоном і тактом у спілкуванні зі студентами для того, щоб продемонструвати знання та навички педагогічної етики?
9. Неприпустимо намагатися підвищити авторитет свого предмету через приниження студентів. Чи вважаєте Ви за необхідне додати цю вимогу до принципів педагогічної етики?
10. У чому полягає виховна роль принципу «бути непримиримим до фактів антипедагогічної поведінки колег»?
11. Як Ви розумієте «протилежність» позицій педагога та студента?
12. У чому, на Вашу думку, полягає особливість очікувань педагога відносно поведінки студентів під час лекцій та практичних занять?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю

1. Які головні проблеми вирішує педагогічна етика?
2. На яких принципах базуються нові тенденції розвитку педагогічної етики?
3. У чому полягає сутність системи «педагог-студент»?

4. Чому для педагогічної етики суттєвою є необхідність та вміння стримувати свої почуття, формувати в собі позитивне ставлення до студентів?

5. У чому полягає сутність переходу від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин у педагогічній етиці?

6. Чим характеризуються взаємовідносини «педагог-студент» по горизонталі та вертикалі? Як забезпечується динамічна стабільність та спадковість у розгортанні та втіленні моральної сторони цих відносин?

7. Чи припускає педагогічна етика можливість з боку педагога робити публічні зауваження стосовно зовнішності та одягу студентів, публічно обговорювати їх досягнення та недоліки у навчанні?

8. Чи має право педагог підвищувати голос на студента?

9. У чому полягає толерантне ставлення педагога до релігійних та політичних переконань студента?

10. Охарактеризуйте особливості демократизації та гуманізації педагогічної етики на сучасному етапі.

11. Чи може студент залишати аудиторію під час занять без дозволу викладача?

12. Чи може студент принижувати гідність педагога?

13. Чи може викладач висувати в процесі поточного і проміжного контролю, підсумкової атестації вимоги, що виходять за рамки освітньої програми?

14. Чому педагогічна етика забороняє студентам отримувати або надавати сторонню допомогу під час складання іспиту та інших процедур контролю знань?

15. Як вирішується проблема дистанції між педагогом та студентом у сучасній педагогіці?

Теми рефератів, доповідей

1. Педагогічна етика як регулятор діалогічної взаємодії викладача й студентів.

2. Реформування педагогічної етики в контексті Болонського процесу.

3. Емоційна рівновага як необхідна якість професійної етики педагога.

4. Співвідношення фахової підготовки та морально-етичних якостей викладача.

5. Гендерна складова педагогічної етики.

6. Особливості психолого-педагогічної підготовки молодих викладачів.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.

2. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу : теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.

3. Етика. Естетика. [текст] : навч. посіб. / за ред. В. І. Панченка. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 432 с.

4. Культура спілкування та етикет керівника: навч. посіб. / В. Г. Рибалка та ін. Харків : Федорко, 2012. 292 с.

5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. Харків : Колегіум, 2010. 340 с.

6. Тофтул М. Г. Етика : підручник. 2-е вид., випр., допов. Київ : Академія, 2011. 437 с.

7. Holmes J. Women, Men and Politeness. Routledge. 2013. 264 p.

8. Calvo A. M., Sanchez J. B. Hospitality in American Literature and Culture: Spaces, Bodies, Borders. Routledge. 2016. 214 p.

9. Song S. Politeness and Culture in Second Language Acquisition. Springer, 2012. Vol. 1. 164 p.

Тема 4. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ. ЕТИКА ВЗАЄМВІДНОСИН В СИСТЕМІ «ПЕДАГОГ-ПЕДАГОГ»

Ключові слова: мікроклімат у колективі, формальні стосунки, неформальні стосунки, структура колективу, статус, авторитет, демократичність, компетентність, толерантність, тактовність.

Актуальність теми

Викладач бере участь у формуванні моральної свідомості особистості не тільки індивідуально, але й опосередковано через педагогічний колектив, що є концентрованим носієм еталонної суспільної моралі. Статус і авторитет будь-якого педагогічного колективу залежить від традицій вищої школи, що сформовані в колективі та репрезентують себе в просторі суспільної думки.

Загальна мета: засвоїти принципи та методи нормативних форм формальних та неформальних стосунків усередині педагогічного колективу в просторі колегіальних та адміністративних відносин.

Конкретні цілі:

- засвоїти морально-етичні основи професійно-ділового спілкування викладача вищої школи в межах викладацького колективу;
- засвоїти поведінкові моделі та психологічно-вольові якості, необхідні для підтримання позитивного мікроклімату в колективі;
- виявити об'єктивні та суб'єктивні фактори, що формують специфіку взаємовідносин у педагогічному колективі.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті

1. Загальні морально-етичні основи професійно-ділового спілкування.
2. Значення морально-психологічного клімату в колективі та його вплив на формальні й неформальні стосунки в колективі.
3. Головні принципи ділових стосунків та необхідні індивідуально-психологічні якості викладача вищої школи.
4. Специфіка взаємовідносин у педагогічному колективі.

1. Загальні морально-етичні основи професійно-ділового спілкування

Професійно-ділове спілкування – необхідна частина людського життя, один із найважливіших типів стосунків з іншими людьми. Основним регулятором таких стосунків є етичні норми, у яких виражені уявлення про добро і зло, справедливість та несправедливість, правильність чи неправильність вчинків людей. Спілкування в процесі ділового співробітництва зі своїми підлеглими, начальником чи колегами всередині колективу підпорядковано цим уявленнями. Залежно від того, як людина розуміє моральні норми, який зміст вкладає в них, якою мірою враховує їх у спілкуванні, вона може або полегшити професійно-ділове спілкування і зробити його більш ефективним у розв'язанні поставлених завдань, або утруднити це спілкування чи навіть зробити його неможливим.

Стосунки виникають у будь-якій спільноті людей як результат їхньої психічної взаємодії в співпраці. Вони проявляються в способах впливу людей один на одного. Ці способи взаємного впливу міжособистісних та міжгрупових стосунків виражені в таких формах, як авторитет, дружба, товаришування, кругова порука, суперництво, симпатія та антипатія, панібратство тощо. Переживання їх завжди суб'єктивне. В їхній основі лежать установки, орієнтації, очікування членів колективу, які, в свою чергу, визначаються змістом та організацією спільної діяльності та цінностями, що лежать в основі спілкування. Взаємні стосунки є підґрунтям для формування суспільної думки в колективі, виникнення колективних настроїв, що виявляється в тих чи інших традиціях, вони є фактором, що створює соціально-психологічний клімат колективу.

Загальні принципи професійної етики базуються на загальнолюдських нормах моралі та передбачають: а) професійну солідарність (що іноді перетворюється на корпоративність); б) особливе розуміння обов'язку та честі; в) особливу форму відповідальності, зумовлену предметом і родом діяльності.

Професійна мораль виступає як форма конкретизації загальних моральних принципів і норм відносно особливостей того чи іншого виду професійної діяльності.

Усередині кожної професійної групи відбуваються певні специфічні зв'язки і стосунки людей. Залежно від об'єкту трудової діяльності, знарядь праці, набору засобів, що використовуються для вирішення професійних завдань, виникає неповторна своєрідність ситуацій, перешкод і навіть небезпек, що потребують від людини певного типу дій, методів і психологічних реакцій. У кожній професії формуються свої моральні «спокуси», моральні «доблесті» і «втрати», виникають певні протиріччя, напрацьовують своєрідні способи їх розв'язання.

Норми й принципи професійно-ділових стосунків формуються і розвиваються одночасно з професією. Всередині професійного колективу вони набувають стійкого характеру і перетворюються на об'єкт осмислення, вивчення, аналізу й засвоєння. Загальні норми етики професійно-ділових

стосунків перетворюються на силу, що направляє поведінку представників професії на рівні як конкретного колективу, так і всієї професійної спільноти.

В умовах активного розвитку технологій, що істотно впливають на форми і методи професійної діяльності, необхідно враховувати наявність у колективі кількох поколінь професіоналів, які сформувалися в умовах різних технологічних практик. Технічні новинки не завжди можуть бути повною мірою освоєні «старшим поколінням» колективу. Найчастіше таке освоєння пов'язано з повною зміною форм професійної діяльності, у результаті чого «старі» традиції вступають у протиріччя з «новими». Це веде до ускладнення професійно-ділового спілкування між різними поколіннями професіоналів або навіть формування конфлікту на основі неприйняття «старих» або «нових» форм, методів і прийомів професійної діяльності.

Загальні норми і принципи моральної регуляції службових відносин

Етичні норми і принципи ділового спілкування «по горизонталі» регулюють службові відносини між колегами в кожному колективі. Основні норми і принципи моральної регуляції припускають, що в педагогічному колективі, як і в будь-якому іншому, мають бути присутні такі якості:

- злагожденість і згуртованість, що забезпечують взаємодопомогу і підтримку між колегами не тільки в ділових, а й в особистих проблемах;
- атмосфера доброзичливості, в якій педагог може повністю проявити себе і як особистість, і як професіонал;
- чуйність і тактовність, які не переходили б у настирливе, нетактовне втручання в особисте життя;
- терпимість до особливостей і недоліків колег, вміння приймати їх такими, які вони є, цінувати їх індивідуальність.

Формуються ці якості колективу на основі морально-психологічної спільноти людей, яка передбачає наступне:

- наявність групових інтересів і потреб, що об'єднують членів педагогічного колективу не тільки в службовий час, але і за неформальних умов;
- орієнтацію на загальні моральні норми і цінності – загальнолюдські, громадянські, культурні та інші, що допомагає запобігти серйозним конфліктам і розбіжностям;
- схожість думок в оцінках як професійних проблем, так і питань, що виходять за рамки службових інтересів (політика, культура, мода);
- присутність особливого «ми-почуття», що формує гордість за приналежність до професії педагога, за свою кафедру, університет, прагнення підтримати їх престиж, довести їх (і свою) перевагу.

Специфіка моральної регуляції в педагогічному колективі

У педагогічному колективі поряд із загальними нормами моральної регуляції велике значення мають особливості професійної психології педагога, що як суб'єктивні фактори визначають специфічні моменти в поведінці і відносинах педагогів. Такими особливостями є наступні.

- Уявний індивідуалізм педагогічної праці. Це може виявлятися, наприклад, у надмірній вимогливості педагога.
- Загострена потреба в авторитеті.
- Можливий розвиток категоричності і максималізму, безапеляційність суджень і впевненість у власній непогрішності.
- Зайва підозрілість до будь-якого критичного зауваження, сприйняття його як замах на свій авторитет.
- Складнощі в об'єктивній оцінці педагогічної праці.

2. Значення морально-психологічного клімату в колективі і його вплив на формальні і неформальні стосунки в колективі

Поняття «морально-психологічний клімат» не є науковим терміном. Це просторічний вираз, який означає комплекс емоційно забарвлених характеристик стилю, загальноприйнятих моделей взаємодії, які склалися всередині колективу. Морально-психологічний клімат є системою емоційно-психологічних станів колективу, що відображають характер взаємин між його членами в процесі спільної діяльності й спілкування.

У рамках даного розуміння морально-психологічного клімату можна виділити його основні функції:

- 1) консолідуюча: полягає у згуртуванні його членів, об'єднанні колективних зусиль на вирішення навчально-виховних завдань;
- 2) стимулююча: полягає у формуванні у членів педагогічного колективу особистісних прагнень до професійного зростання і самовдосконалення;
- 3) стабілізуюча: призводить до встановлення стійких відносин між членами колективу, сприяє скороченню терміну адаптації нових членів колективу;
- 4) регулююча: реалізується через сталі в колективі форми вирішення спірних питань, вироблення колективних рішень та їх імплементації членами колективу.

Морально-психологічний клімат у педагогічному колективі безпосередньо впливає на результати колективної праці викладачів. Для проведення оцінки ефективності роботи педколективу в рамках усталеного морально-психологічного клімату можна ввести такі характеристики:

- загальна задоволеність членів колективу своїм перебуванням у педагогічному колективі, процесом індивідуальної та колективної трудової діяльності, а також позитивною оцінкою продуктивності даної діяльності;
- визнання авторитету формальних і неформальних лідерів;
- орієнтація колективу на успіх;
- високе залучення членів колективу до процесу прийняття рішень;
- рівень згуртованості і самоорганізованості членів колективу;
- практична відсутність плинності кадрів.

Морально-психологічний клімат впливає на особистість за допомогою сформованих всередині колективу стійких форм відносин між людьми. На основі правильно організованої системи співробітництва, заснованого на

взаємодопомозі, підтримці та взаємоповазі, що поширюються рівною мірою на всіх членів колективу, можуть бути сформовані необхідні для викладачів внутрішні установки на самовдосконалення. У сучасному світі інформаційної цивілізації все більше професій вимагають постійного і системного самовдосконалення. Рівною мірою це стосується і професії викладача. Однак процес самовдосконалення вимагає стійкої внутрішньої мотивації з одночасним критичним ставленням до себе. В умовах надмірно формалізованих відносин міжособистісне спілкування підпорядковується протокольним формам, пригнічується особистість педагога і виникає страх зробити «помилку». У подібній атмосфері члени колективу відчувають стресові стани і переживають емоційну пригніченість і відчуженість, що неминуче веде до зниження результатів професійної діяльності. Як наслідок, всередині педагогічного колективу зростає конфліктність як на професійній, так і на особистісній основі, що може призвести до розпаду міжособистісних відносин або руйнування самого колективу зі втратою цінних фахівців, змушених переходити до іншого колективу. Без гармонійних, нормалізованих міжособистісних відносин ускладнена або взагалі неможлива наступність у колективі, передача накопиченого професійного досвіду від старших до молодих колег.

Виконуючи широке коло професійно-педагогічних обов'язків, кожен учасник педагогічного колективу відчуває потребу в суспільному визнанні статусу як на особистісному, так і на професійному рівні. Таким чином, одним зі шляхів впливу морально-психологічного клімату колективу на особистість є об'єктивна оцінка особистісних і професійних якостей викладача, його особистого внеску в результат колективної праці.

Механізм впливу морально-психологічного клімату на особистість полягає в наслідуванні – безпосередньому запозиченні особистістю думок і емоційних реакцій інших людей. Тривала спільна діяльність, симпатії, спільність інтересів істотно прискорюють процес позитивного наслідування.

Вплив морально-психологічного клімату колективу на особистість може здійснюватися також на інтуїтивному рівні сприйняття психічних станів інших людей. Це відноситься до галузі емпатичних здібностей особистості, яка визначається життєвим досвідом людини, її налаштованістю на емоційно-психологічну хвилю своїх колег. При цьому педагог не тільки розуміє і відчуває стан іншої особистості, але й сам здатний відчувати подібний стан, знайти оптимальне рішення в ситуації, що створилася.

Інша сторона взаємного впливу полягає у впливі особистості на клімат колективу. Він визначається морально-психологічними властивостями особистості, особливостями її психологічних процесів, емоційно-вольовими якостями. Педагоги, що володіють почуттям обов'язку, принциповістю, відповідальним ставленням до справи, дисциплінованістю, товариськістю, добротою і тактовністю, мають неабиякий вплив на формування позитивного клімату в колективі. І навпаки, егоїстичні, безтактні, непослідовні в поведінці члени колективу негативно впливають на утвердження позитивного клімату.

Основними способами впливу окремої особистості на колектив і його морально-психологічний клімат є переконання, навіювання і особистий приклад.

- **Переконання** спрямоване на зміну думок інших людей відносно норм і правил поведінки, які формуються на підставі уявлень про них з боку переконуючої особистості. При цьому той, хто переконує, використовуючи силу фактів, логіку і аргументацію, впливає не тільки на розум, але й на почуття інших людей. Переконання стає ефективним в тому випадку, коли співрозмовник стає співучасником прийняття задуманого рішення і формулювання висновків, якщо він при цьому відчуває задоволення від знайденого шляху вирішення, створюючи таким чином загальний сприятливий клімат взаємодії.

- У процесі **навіювання** відбувається довільний або мимовільний вплив однієї людини на іншу або колектив у цілому. За допомогою навіювання в педагогічному колективі створюється певна установка на затвердження і підтримку ідей та цінностей педагогічної культури. Навіювання може бути прямим і непрямим, довільним і мимовільним. При прямому і довільному навіюванні цілі, зміст, способи педагогічної діяльності повинні бути беззастережно прийняті. При непрямому і мимовільному навіюванні ті ж цілі і зміст приймаються опосередковано, через додаткову інформацію, аналіз аналогічних ситуацій тощо.

- Найбільш ефективним способом впливу особистості на формування позитивного морально-психологічного клімату в колективі є **особистий приклад**. Це може бути приклад ставлення до своєї праці, до колег, до колективної думки, до самого себе. Приклад завжди конкретний. Він дає зразок професійної діяльності та поведінки в колективі. Приклад дає можливість співвідношення реального та ідеального.

3. Головні принципи ділових відносин і необхідні індивідуально-психологічні якості викладача вищої школи

Діяльність викладача вищої школи розділена на три складових її сфери, кожна з яких має свою власну специфіку. Учасники викладацького колективу професійно займаються науковою, навчальною та виховною діяльністю. Додатковою сферою трудової діяльності виступає адміністративно-організаційна форма роботи, до якої тією чи іншою мірою залучені всі викладачі вищої школи. Ефективність професійної діяльності педагогічного колективу в цілому визначається рівнем педагогічної культури його членів, характером міжособистісних відносин, розумінням колективної та індивідуальної відповідальності, ступенем організованості та рівнем співпраці.

Однією з особливостей діяльності педагогічного колективу є колективний характер праці та колективна відповідальність за всі результати своєї діяльності. Інша особливість педагогічного колективу полягає в його високій мірі саморегуляції.

Взаємовідносини в педагогічному колективі вищої школи є особливою системою взаємозв'язків, що виникають і розвиваються між викладачами в процесі їх педагогічної та виховної діяльності. Дані взаємовідносини засновані на специфічних мотиваціях (інтерес до особистості іншого, усвідомлення необхідності взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися та ін.). Вони включають в себе ту чи іншу поведінку (мову, дії, міміку, жести, зовнішній вигляд тощо), емоції і почуття (задоволеність спілкуванням, симпатії, антипатії, привабливість, взаємне тяжіння, позитивні чи негативні стани), пізнання (мислення, уяву, уявлення), волю (витримку за відсутності взаєморозуміння, володіння собою у разі конфлікту, надання допомоги у важкій ситуації). Взаємовідносини викладачів формуються з різних форм їх безпосередніх комунікацій у ході професійної діяльності.

Позитивні стосунки всередині викладацького колективу формуються в тому випадку, якщо керівники особисто дотримуються і вимагають від підлеглих виконання основних принципів взаємовідносин, якими є наступні:

а) принцип поваги і субординації, який передбачає відповідність взаємин нормам суспільної та професійної моралі і моральності, а також дотримання всіма членами колективу особистої гідності, поваги до професійного і соціального статусу кожного педагога;

б) принцип згуртованості – реалізується у формуванні у педагогів навичок і правил взаємодопомоги, взаємовиручки і взаєморозуміння;

в) принцип гуманізму, який передбачає людяність як основу взаємин між викладачами (припускає наявність довіри, щирості та відкритості).

Професійно значущі якості особистості викладача як характеристики інтелектуальної та емоційно-вольової сфер життя істотно впливають на результати професійно-педагогічної діяльності і визначають індивідуальний стиль викладача.

Серед найбільш значущих особистісних якостей, необхідних для успішного професійного розвитку викладача, можна назвати наступні: емпатія; соціальна зрілість особистості; високий рівень розвитку інтелекту; комунікативні здібності і харизма; толерантність; здатність розумно осмислювати важкі життєві та професійні ситуації; комунікативна вихованість і такт; організаторські здібності і готовність до лідерства; емоційна стійкість; обов'язковість, відповідальність і старанність; наявність професійних амбіцій; доброта; почуття гумору і дотепність; відсутність шкідливих звичок, визнаних суспільством соціально небезпечними (куріння, алкоголізм, наркоманія та ін.).

4. Специфіка взаємовідносин у педагогічному колективі

Взаємовідносини в педагогічному колективі залежно від специфіки діяльності поділяються на офіційні і неофіційні. Офіційні (службові) відносини – найважливіша основа взаємодії людей при вирішенні професійних завдань, у т.ч. у навчально-виховному процесі, організаційній роботі і повсякденному житті. Система даних відносин передбачає неухильне

виконання навчально-виховних, службових, трудових обов'язків і ролей. Ці взаємини офіційно закріплені в організаційній структурі педагогічного колективу, задаються у відповідних керівних документах: законах, наказах, статутах, правилах, положеннях, інструкціях. У професійних ділових відносинах педагогічного колективу можна виділити кілька специфічних аспектів, у рамках яких регламентуються форми взаємин – це службово-ділові, правові та морально-етичні. Службові відносини поділяються на взаємини «по вертикалі» (між керівниками і підлеглими) і «по горизонталі» (між рівними за посадою).

Неофіційні (неслужбові) відносини формуються залежно від індивідуальних особливостей викладачів, їх почуттів, симпатій і антипатій, колективних ідеалів і внутрішньокolleктивних ролей, охоплюють громадську діяльність, відпочинок і дозвілля педагогів. Практика неофіційних відносин у кожному конкретному колективі має свою специфіку і залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних факторів.

До об'єктивних чинників, що визначають цю специфіку, можна віднести складності в оцінці педагогічної праці та їх наслідки; проблему «нерівності» в педагогічному колективі; проблему педагогічного авторитету і майстерності; проблему критики в педагогічному колективі. Серед суб'єктивних факторів можна назвати різницю в рівні загальної та професійної культури, у поглядах і переконаннях; «індивідуалізм» педагогічної діяльності; загострену потребу педагога в авторитеті і «професійні захворювання» (амбіційність, максималізм, підозрілість, образливість). Важливе значення мають також штампи і стереотипи в поведінці викладача.

Принципи і норми відносин «по горизонталі»

1. Самоврядування і контроль за власною поведінкою, формування в собі якостей, необхідних для професії, що сприяють особистісному зростанню.
2. Координація власної поведінки, темпераменту, потреб, інтересів, настроїв.
3. Терпимість до недоліків і шкідливих звичок колег, до поглядів, що дратують, переконань, думок.
4. Прагнення до взаєморозуміння.
5. Здатність до співчуття, співпереживання.

Ці загальні принципи відносин «по горизонталі» конкретизуються в нормах поведінки, що включають у себе:

- підпорядкування особистих інтересів стратегічним цілям колективу;
- вміння не перетворювати ділові розбіжності з колегами на особисту неприязнь і не переносити свої симпатії і антипатії на службові відносини;
- прагнення зберегти з колегами гарні стосунки, що не повинні перешкоджати діловій критиці;
- вміння координувати власну точку зору з думкою колег, вести колективний пошук оптимального рішення професійних педагогічних проблем;
- здатність проявити у взаєминах з колегами тактовність, прагнення до взаєморозуміння, співчуття, співпереживання.

Службові відносини між керівником і підлеглими значною мірою визначаються стилем керівництва і особистісними якостями керівника. При будь-якому стилі керівництва для успішної роботи педагогічного колективу необхідна наявність підпорядкування членів колективу керівнику. Підпорядкування суб'єктивно переживають залежно від індивідуальних особливостей викладача і керівника, обстановки на робочому місці, виконуваних завдань, настроїв і думок колективу. Відповідно, ставлення членів колективу до власного становища підпорядкованості може розрізнятися від повного неприйняття і прагнення до саботування розпоряджень до усвідомленого підпорядкування для реалізації загальної задачі колективу.

Відносини «по вертикалі» – адміністративні відносини керівництва та підпорядкування в педагогічному колективі

Етика службових відносин «по вертикалі» регламентує відносини керівництва та підпорядкування, відмінна риса яких – асиметричність, нерівність, залежність однієї особи від іншої. Тут задає тон лідер, керівник, і тому саме до його особистісних якостей пред'являються основні вимоги:

- вміння працювати з людьми;
- готовність ризикувати і брати відповідальність на себе;
- здатність «генерувати ідеї»;
- вміння в разі потреби змінювати стиль управління;
- спеціальна управлінсько-менеджерська підготовка.

Необхідні властивості, вміння та навички:

- висока комунікабельність;
- вміння керувати людьми, впливати на них;
- вміння делегувати повноваження і розподіляти ролі в колективі;
- здатність самостійно приймати рішення;
- аналітичні здібності;
- гнучка поведінка;
- уміння правильно розподіляти час – свій і підлеглих;
- знання своєї справи.

Стиль керівництва характеризує не повсякденну поведінку керівника, а цілісну систему способів, методів і прийомів впливу керівника освітньої установи на колектив і окремих людей. Виходячи з цього, можуть бути розглянуті три класичні стилі керівництва: авторитарний, демократичний і ліберальний. До основних характеристик, що лежать в основі розрізнення даних стилів, належать особливості прийняття рішень, характер спілкування з людьми, позиція стосовно колективу.

Правила поведінки керівника:

- переконуючи співробітника, не поспішайте застосовувати владу, поки не вичерпані всі інші засоби;
- не робіть зауважень підлеглим у присутності сторонніх;
- об'єктом критики повинна бути погано виконана робота, а не працівник;

- будьте об'єктивні в оцінці пропозицій, що виходять навіть від неприємної вам особи;
- будьте уважні до «марних» пропозицій: грубо відкинути їх сьогодні означає позбутися можливості отримати корисну пораду завтра;
- якщо хочете, щоб підлеглі мали якість, необхідні для справи, виробіть їх спочатку у себе;
- розпорядження краще віддавати у вигляді не наказів, а прохання чи побажання;
- пам'ятайте, що від вашого настрою і поведінки залежать настрої, поведінка і працездатність інших;
- будьте начальником лише на роботі.

Етика «вертикальних» відносин висуває вимоги не тільки до поведінки керівника. Інша сторона спілкування «по вертикалі» – норми ставлення підлеглих до керівника.

Правила поведінки підлеглих:

- дисциплінованість, ввічливість, почуття субординації;
- ініціативність і самостійність суджень;
- сміливість і твердість у захисті власної думки;
- неприпустимість сліпого послуху, підleshування, підлабузництва;
- довіра і повага до досвіду і знань керівника, розуміння його відповідальності;
- уміння підкорити свій особистий або вузькопрофесійний інтерес більш широкому баченню керівником спільних завдань колективу.

Стилі керівництва

Авторитарний	Демократичний	Ліберальний
Базується на принципах авторитарної етики, прагненні до єдиновладдя	Базується на принципах гуманістичної етики та демократії	Питання управління передаються підлеглим
Керівник жорстко регламентує завдання діяльності підлеглих	У вирішенні виробничих завдань підлеглим надається свобода, хоча останнє слово залишається за керівником	Керівник самоусувається від вирішення гострих питань та конфліктів
Вирішення питань здійснюється централізовано й авторитарно	Перевага надається колегіальним рішенням, інформування співробітників, визначення загальних цілей і завдань, делегування повноважень	Керівник прагне уникнути оцінки роботи підлеглих (і похвали, і критики), не помічає порушень, не висловлює заборон
Перевага надається не самостійно мислячим співробітникам, а вірним і відданим виконавцям	Передусім оцінюється професіоналізм співробітника, потім його особисті якості	Постійно практикується посилаання на розпорядження вищих інстанцій, прагнення уникнути відповідальності й ризику
Можливе безжалісне придушення ініціативи і творчої думки	Стимулюється розвиток ініціативи і творчості співробітників	
Характерна дріб'язкова опіка, прагнення до жорсткого контролю, бажання особисто відповідати за все	Відсутність дріб'язкової опіки, надання самостійності і контролю	

Авторитарний	Демократичний	Ліберальний
Вище за все ціниться формальна дисципліна й ідеальний порядок	Службові дисципліна і порядок – не самоціль, а засіб	
Проявляються нетактовність, грубість, схильність до свавілля	Застосовується принцип вільної дискусії і взаємної критики	
Дотримання офіційної форми спілкування з підлеглими, що веде до відчуження	Спостерігається прагнення до створення в колективі обстановки співпраці і взаєморозуміння	

Проблема пошуку і вибору оптимального стилю керівництва педагогічним колективом не розв'язується шляхом простої переваги будь-якого стилю керівництва перед іншими, а припускає володіння кожним із них, що дозволяє керівнику формувати свій індивідуальний стиль керівництва на основі комбінування і варіювання даних стилів.

Кожен стиль керівництва має свої переваги і недоліки. Авторитарний стиль дозволяє підтримувати в колективі порядок і дисципліну, забезпечує злагоджену й успішну роботу колективу в екстремальних умовах, за наявності конфліктів і недостатньої досвідченості членів колективу в професійному та міжособистісному планах (встановлення нормальних ділових та особистих відносин). Разом із тим авторитарність у діях керівника педагогічного колективу є небажаною з точки зору можливих негативних наслідків застосування даного стилю керівництва. При авторитарному керівникові пригнічується індивідуальність педагога, стримується прояв ініціативи і самостійності, істотно знижується творча, навчальна і виховна віддача у педагогічній діяльності. Авторитарний стиль керівництва в педагогічному плані має більше недоліків, ніж переваг, і до нього необхідно звертатися тільки у виняткових випадках. Проте абсолютно позбутися елементів авторитарності неможливо, особливо в навчально-виховному закладі, оскільки можуть виникати ситуації, що вимагають наведення дисципліни і порядку.

Демократичність у діях керівника виглядає набагато привабливішою, ніж авторитарність. Демократичний стиль керівництва створює найбільш сприятливі умови для професійної діяльності педагога. Співробітники, що працюють у демократично керованому колективі, мають більш високу самооцінку, а міжособистісні протиріччя і конфлікти, що виникають між ними, здебільшого легко і швидко вирішуються. Демократичність відносин між викладачами зазвичай переноситься і на студентів. Демократичний стиль керівництва сприяє знаходженню ефективного вирішення багатьох складних проблем, таких як прояв некомпетентності, свавілля, волонтаризму, інших негативних тенденцій з боку керівника. До недоліків демократичного управління педколективом можна віднести витрачання багато часу на обговорення різних точок зору і теми, безпосередньо не пов'язаних з основним змістом діяльності колективу.

Ліберальний стиль керівництва педагогічним колективом, можливо, є найбільш прийнятним. Його педагогічна цінність полягає в тому, що даний

стиль керівництва надає максимум творчої самостійності членам колективу. Однак його істотним недоліком є відсутність порядку і дисципліни в колективі, у зв'язку з чим на практиці ліберальний стиль керівництва бажано поєднувати з елементами авторитарного і демократичного стилів.

Цільові навчальні завдання

1. До об'єктивних факторів, що визначають специфіку взаємовідносин у педагогічному колективі, не належить:
 - a) складність в оцінці педагогічної праці та їх наслідки;
 - b) проблема «нерівності» в педколективі;
 - c) проблема педагогічного авторитету та майстерності;
 - d) проблема формування штампів у роботі викладача.
2. До суб'єктивних факторів, що визначають специфіку взаємовідносин у педагогічному колективі, не належить:
 - a) різниця в рівні загальної та професійної культури, поглядах і переконаннях;
 - b) прагнення професійного авторитету та пов'язані риси характеру (амбіційність, максималізм, образливість);
 - c) безкомпромісність, максималізм, самолюбубання;
 - d) критика всередині педколективу.
3. Зіставте тип авторитету з його визначенням:
 - a) персональний авторитет викладача;
 - b) викладацький авторитет;
 - c) моральний авторитет:
 - одна зі складових успіху педколективу;
 - моральний статус у колективі колег та студентів;
 - чеснота, здобута в процесі суспільної практики.
4. Визначте, яка характеристика не відповідає авторитарному стилю керування:
 - a) жорстка система керування, що спирається на примушення;
 - b) вимога беззаперечно підкорення підлеглих;
 - c) консерватизм, збереження стереотипів у роботі;
 - d) стимуляція творчої активності у виконанні поставлених завдань.
5. Визначте, яка характеристика не відповідає демократичному стилю керування:
 - a) визнання права підлеглих на власну позицію;
 - b) визнання права викладача на автономність та самостійність у прийнятті деяких рішень;
 - c) демократичність спілкування як «по вертикалі», так і «по горизонталі»;
 - d) керівні рішення делегуються підлеглим.
6. Визначте, яка характеристика не відповідає ліберальному стилю керування:
 - a) керівник уникає прийняття рішень з гострих питань та вирішення конфліктів;

- b) керівник прагне уникати оцінки роботи підлеглих як у похвалі, так і у критиці;
- c) керівник уникає відповідальності, посиляючись на розпорядження та інструкції;
- d) керівник демонструє бюрократичний стиль регулювання взаємовідносин у колективі.

7. Як на Вашу думку впливає стиль адміністрування роботи викладацького колективу на стиль викладання?
8. Проаналізуйте вислів Вольтера: «Хто вміє володіти собою, той може керувати іншими».
9. Як, на Вашу думку, пов'язані між собою оцінки студентів та їхній рівень знань у контексті оцінки професійної діяльності викладача?
10. У чому полягає взаємозв'язок оцінювання студентів та самокритики викладача?
11. Яким чином Ви розумієте сумлінність викладача?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю

1. Назвіть основні морально-етичні принципи професійно-ділового спілкування.
2. Назвіть основні об'єктивні фактори, що визначають специфіку взаємовідносин у педагогічному колективі.
3. Назвіть основні суб'єктивні фактори, що впливають на мікроклімат у педагогічному колективі.
4. Назвіть та охарактеризуйте основні принципи та норми взаємовідносин у педколективі.
5. У чому полягає соціально-психологічна компетентність викладача?
6. Розкрийте сутність конфлікту авторитетів.
7. У чому проявляються демократичність та толерантність у міжособистісних стосунках у педагогічному колективі?
8. У чому проявляються надійність та обов'язковість у формальних відносинах викладачів вищої школи?
9. У чому проявляються комунікабельність та тактовність у стосунках між викладачами?
10. Дайте характеристику таких стилів керування, як демократичний, авторитарний та ліберальний.

Теми рефератів, доповідей

1. Принципи педагогічного такту.
2. Переконання. Переконаність. Ідеал.
3. Перепони взаєморозуміння в педколективі.
4. Загальна та професійна культура викладача.
5. Конфлікт авторитетів у педагогіці.
6. Психологічний портрет «ідеального» викладача.
7. Основні засади колегіальності у викладацькому колективі.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.
2. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу : теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
3. Етика. Естетика. [текст] : навч. посіб. / за ред. В. І. Панченка. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 432 с.
4. Культура спілкування та етикет керівника : навч. посіб. / В. Г. Рибалка та ін. Харків : Федорко, 2012. 292 с.
5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за ред. А. П. Алексєєнко, В. М. Лісового. Харків : Колегіум, 2010. 340 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : підручник : 2-е вид., випр., допов. Київ : Академія, 2011. 437 с.
7. Holmes J. Women, Men and Politeness. Routledge. 2013. 264 p.
8. Calvo A. M., Sanchez J. B. Hospitality in American Literature and Culture: Spaces, Bodies, Borders. Routledge. 2016. 214 p.
9. Song S. Politeness and Culture in Second Language Acquisition. Springer, 2012. Vol. 1. 164 p.

Тема 5. ЕТИКА ПЕДАГОГА ТА ВЧЕНОГО В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ключові слова: педагогічна етика, наукова парадигма «передачі знань», наукова парадигма «отримання знань» майбутніми фахівцями, педагог як учений, доказовість, самокритичність, повага до колег, психологічна сумісність і несумісність у науковому колективі, конфліктність, претензійність, мистецтво керування.

Актуальність теми

Створювати, застосовувати і поширювати знання – це прямий обов'язок наукових працівників перед прийдешніми поколіннями як індивідуально, так і в сукупності завдяки контактам та співробітництву.

Професія педагога, як і професія лікаря, вирізняється найвищим рівнем єдності професійного та морального начал. Педагог сам повинен бути взірцем вихованості, бо головним засобом виховання виступає особистість педагога, яку не можуть замінити найновітніші технічні засоби навчального процесу. Повага до педагога створює йому найдорожчий моральний і професійний капітал – авторитет, котрий необхідно всіма можливими способами охороняти й примножувати.

Загальна мета: розкрити сутність, специфіку етики педагога та вченого в системі вищої освіти.

Конкретні цілі:

- розкрити специфіку освіти у закладі вищої освіти;
- уявити, в чому схожість і кардинальна відмінність двох концепцій освіти;

- охарактеризувати переваги освітньої парадигми «отримання знання» майбутніми фахівцями;
- визначити позитивні риси та недоліки освітньої парадигми «передачі знання»;
- дати характеристику наукової діяльності як атрибута професійної діяльності педагога у закладі вищої освіти;
- провести паралелі та визначити концептуальні відмінності у професійній діяльності педагога та вченого;
- з'ясувати основні етичні вимоги до професійної діяльності педагога як вченого;
- розкрити основні причини психологічної сумісності та несумісності у педагогічному та науковому колективах;
- визначити місце етики вченого у педагогічній діяльності в вищій школі.

1. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті

1. Перехід від парадигми «передачі знань» до парадигми «отримання знань» майбутніми фахівцями як прояв демократизації та гуманізації вищої освіти.
2. Наукова діяльність як атрибут професійної діяльності педагога у закладі вищої освіти.
3. Елементи наукової рефлексії в структурі діяльності педагога.

1. Перехід від парадигми «передачі знань» до парадигми «отримання знань» майбутніми фахівцями як прояв демократизації та гуманізації вищої освіти

Обов'язковим елементом у роботі викладача вишу є науково-дослідна робота. Зрозуміло, що елементи такої роботи є і в школі, проте у виші викладають не основи наук, як у школі, а власне науку. Тому це органічний компонент освітнього процесу, фактор, що визначає ефективність праці викладача. Наукова робота включає такі види: виконання планових держбюджетних науково-дослідних робіт, колективних договорів; написання і видання підручників, посібників, монографій, наукових статей і тез, доповідей на конференціях; редагування підручників, їх рецензування, написання відгуків на дисертації; робота в редколегіях наукових журналів; керівництво науково-дослідною роботою студентів; участь у наукових радах тощо.

Сучасна тенденція у розвитку вищої школи полягає в розширенні науково-дослідницької діяльності, наукового співробітництва. Близько 78 закладів вищої освіти України співробітничать з 415 іноземними університетами та 19 фірмами 43 країн світу на основі двобічних міжнародних угод. Вони працюють над новими технологіями і вносять свою частку у розвиток світової науки.

Одночасно посилюється вплив вузівської науки і на процес підготовки спеціалістів, його зміст і характер, оскільки розвиток науково-дослідної роботи спрямований на вдосконалення освітнього процесу та заохочення

студентів до участі в дослідницькій діяльності, що сприяє залученню талановитої молоді у науку.

Розробляючи певну наукову проблему, вчений оволодіває методологією, методикою наукового дослідження, розкриває нові зв'язки та закономірності. Дослідницька робота розкриває певні якості теоретичного мислення і системи умінь: уміння спостерігати явища і збирати факти; проникати в сутність процесу, що вивчається; будувати наукові гіпотези; проводити експерименти, робити висновки і узагальнення, встановлювати міжпредметні зв'язки; здійснювати системно-комплексний підхід щодо проблем досліджень.

2. Наукова діяльність як атрибут професійної діяльності педагога у закладі вищої освіти

Захопленість вченого науковою ідеєю в обраній галузі завжди приваблює студентів, викликає бажання брати участь у наукових дослідженнях. У науковій діяльності переважає теоретичний аспект, взаємодія наукової і педагогічної діяльності у різних викладачів індивідуальна.

Взаємодія наукової та педагогічної роботи характеризується такими типами.

1. Сприятливий вплив наукової роботи на педагогічну.
2. Сприятливий вплив педагогічної роботи на наукову.
3. Несприятливий вплив педагогічної роботи на наукову.
4. Несприятливий вплив наукової роботи на педагогічну.

Науковий багаж дозволяє педагогу оволодіти педагогічною майстерністю. Взаємодія може бути ефективною тільки тоді, коли викладач має рівні здібності як до педагогічної, так і до наукової роботи. Вчений відкриває наукову істину, а педагог з допомогою інших засобів педагогічного впливу залучає до неї студентів. Викладач вищого закладу освіти зобов'язаний вести дослідницьку роботу, поєднуючи її з педагогічною.

Взаємодія наукової і педагогічної роботи суттєво підвищує рівень обох галузей лише в тому випадку, коли основою виступає наукова творчість викладача та інтерес до методологічних проблем науки і мистецтва навчання. На початковому етапі педагогічної діяльності на перший план виступає завдання оволодіти педагогічною майстерністю; пізніше – наукова діяльність, якщо у фахівця є необхідні здібності до неї.

Професійна діяльність викладача закладу вищої освіти – це особливий різновид творчої інтелектуальної праці. Творчість викладача полягає, насамперед, у доборі методів і розробці технологій реалізації мети і завдань, поставлених державою перед вищою школою: забезпечення ефективності освітнього процесу; озброєння майбутніх спеціалістів фундаментальними знаннями; привчання студентів до самостійного отримання максимальної інформації за короткий час і розвитку творчого мислення; озброєння вміннями наукового дослідження; виховання різнобічної, досвідченої і культурної людини.

Сутність і структура педагогічної діяльності, а також пов'язана з ними продуктивність – одне з найактуальніших питань педагогічної науки і практики. Особливо перспективним прийнято вважати напрям, пов'язаний із застосуванням системного підходу до аналізу і побудови моделей педагогічної діяльності. У психолого-педагогічних дослідженнях цей метод застосовується не дуже давно.

Розробка П. К. Анохіним теорії функціональних систем дозволила використовувати системний підхід і в педагогіці. Система – це сукупність багатьох взаємопов'язаних елементів, що утворюють одне ціле, котре передбачає обов'язкову взаємодію цих елементів.

3. Елементи наукової рефлексії в структурі діяльності педагога

Психологічна структура діяльності педагога є своєрідним відображенням діяльності педагогічних систем. Психологічна структура діяльності – це взаємозв'язок, система і послідовність дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних завдань. У ній виділяють конструктивний, організаторський, комунікативний і гностичний функціональні компоненти.

Гностичний компонент є своєрідним стрижнем усіх названих вище компонентів. Він включає в себе вивчення: 1) змісту і способів впливу на студентів; 2) вікових та індивідуальних особливостей студентів; 3) особливостей освітнього процесу і результатів власної діяльності, її переваг і недоліків.

Конструктивний компонент включає в себе: 1) добір і композицію змісту інформації, яка стає надбанням студентів; 2) проектування діяльності студентів, в якій необхідна інформація може бути засвоєна; 3) проектування власної майбутньої діяльності і поведінки, якими вони мають бути в процесі взаємодії зі студентами. У навчальній діяльності конструктивні уміння виявляються у доборі і композиції навчальної інформації, проектуванні власної діяльності і діяльності студентів щодо засвоєння інформації. За нашими спостереженнями, у досвідчених викладачів, докторів наук найбільш розвинене вміння виділяти вузлові моменти, закономірності, тенденції, напрями, а також на високому рівні добирати і структурувати матеріал, але вони звертають менше уваги на методику викладання.

Для конструктивної діяльності молодих педагогів характерним є планування власної діяльності, а не способів організації діяльності студентів. У них відсутні відчуття особливості сприймання інформації аудиторією. Молоді викладачі відчувають труднощі в конструюванні матеріалу, у виділенні головного та в розподілі його за часом. Доценти звертають увагу на конструювання контактів з аудиторією. Під час викладання вони легко знаходять співвідношення між теоретичним і фактичним матеріалом. Педагогімайстри відчувають аудиторію і творчо перебудовують інформацію.

Проективні – це інтелектуальні уміння, необхідні для уявного моделювання наукового пошуку або освітнього процесу. У науковому пошуку – це вміння чітко сформулювати мету, проблему, гіпотезу й завдання дослідження, знаходити найбільш ефективні методи вивчення явищ та аналізу даних, добирати інформаційний матеріал для наукового пошуку, передбачати і попередньо оцінювати результати дослідження тощо.

Організаційний компонент вміщує організацію: 1) інформації в процесі її повідомлення студентам; 2) різних видів діяльності студентів таким чином, щоб результати відповідали цілям системи; 3) власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії зі студентами.

Л. І. Уманський встановив, що організація людей, збільшення їх сили і можливостей відбувається в результаті подвійного психологічного ефекту: 1) об'єднання, інтеграції членів групи взаємодії; 2) впливу на групу організатора, що забезпечує цю інтеграцію. Таким чином, інтеграція є основною функцією організаторської діяльності, яка включає облік, контроль, перевірку виконання, встановлення індивідуальної відповідальності.

Комунікативний компонент вміщує наступне:

1) встановлення педагогічно доцільних стосунків з тими, на кого спрямований вплив (на основі визнання моральної, інтелектуальної і політичної зверхності в ролі керівника і організатора – «взаємини по горизонталі»);

2) установка правильних взаємин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість – «взаємини по вертикалі») і партнерів по діяльності;

3) співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, що ставиться до керівника як громадянина своєї держави.

Психологічна структура компонентів діяльності викладача є динамічною і поступово змінюється з оволодінням майстерністю. Майстри продумують стратегію завоювання аудиторії, особливо піклуються про перші лекції, бо потім дуже важко щось змінити у стосунках зі студентським колективом. Це мають враховувати й молоді викладачі.

Педагогічна майстерність – це комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога, її складовими є гуманістичне спрямування, теоретичні знання, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

У державній національній програмі «Освіта» в галузі вищої освіти передбачається як стратегічне завдання підготовка фахівців високого культурного і професійного рівня.

Нова концепція освіти і виховання у вищій школі вимагає удосконалення педагогічної діяльності викладачів закладу вищої освіти і досягнення ними професіоналізму. Поняття професіоналізму в психолого-педагогічній літературі розглядається як майстерність, певний рівень якої ототожнюється з поняттями «самоосвіта» та «самовиховання».

Професіоналізм як інтегрована якість є результатом інтенсивної довготривалої педагогічної діяльності, і вона, як результат, передбачає високий рівень продуктивності праці. У структурі професійної педагогічної діяльності можна виділити три складові компоненти:

- професіоналізм знань;
- професіоналізм спілкування;
- професіоналізм самовдосконалення.

Професіоналізм знань є основою, підґрунтям формування професіоналізму загалом. Важливими особливостями професіоналізму знань є наступні:

- комплексність, тобто здатність викладача синтезувати інформацію з різних галузей науки у процесі викладання певного закону, тенденції;
- особистісна забарвленість, тобто знання під кутом власної позиції;
- формування знань одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному).

Професіоналізм спілкування – це готовність і уміння використовувати системні знання у взаємодії зі студентами. Йдеться про те, що виховують студентів не тільки знання, але й сама особистість викладача. Тому викладач повинен розуміти, пам'ятати, що ефективність спільної діяльності педагога і студента в будь-яких формах залежить від взаєморозуміння між ними. А зрозуміти внутрішній світ іншої людини – це зуміти поставити себе на її місце і бачити оточення немовби очима іншого. Проте взаєморозуміння – це не просто «моє розуміння іншого», але й усвідомлення того, що «інший розуміє мене». І ось що важливо: коли ми говоримо про взаєморозуміння, то передбачаємо, що партнери у спільній діяльності не просто відображають один одного, але й взаємно поділяють точку зору. Іншими словами, взаєморозуміння передбачає єдність вихідних цілей учасників спільної діяльності.

Обов'язковою нормою професійної поведінки викладача є дотримання педагогічної етики, прагнення формувати людські стосунки зі студентами і між ними. В основі моральної норми професійної поведінки викладача має бути повага до особистості студента і, водночас, максимальна вимогливість до нього. Професіоналізм спілкування передбачає його позитивну позицію стосовно студента. Відомо, що підвищення ефективності якості праці у всіх сферах виробництва залежить від мікроклімату в колективах, від настрою кожної людини. У сфері спілкування викладача зі студентами важливу роль відіграє психологічно активний стан або педагогічний оптимізм. Мажор викладача залежить від індивідуальних особливостей особистості, отже, набуває у кожному випадку своїх особистісних форм вираження. Ідея, однак, залишається незмінною: постійна бадьорість, готовність до дії, веселий добрий настрій.

Безумовно, нормою професійної поведінки викладача є педагогічний такт. Це форма реалізації педагогічної моралі в діяльності педагога, в якій співпадають думка і дія. Такт – завжди творчість, завжди пошук і в чомусь неповторний вчинок; такт – це уміння орієнтуватися у будь-яких неперед-

бачених ситуаціях. Водночас суттєву роль в організації педагогічного спілкування відіграє педагогічна техніка, її засобами є здатність до перетворення (артистизм, голос, міміка, пантоміміка, культура мовлення). У структурі професіоналізму педагогічного спілкування важливе місце займає також зовнішня естетична виразність.

Щодо професіоналізму самовдосконалення, то слід згадати слова К. Д. Ушинського про «дитячість душі» як основу продуктивної діяльності. «Вічно нестаріюча дитячість душі, – пише він, – є глибинною основою дійсного самовиховання людини». Цей компонент професіоналізму передбачає:

- по-перше, професійне самовдосконалення через самоосвіту (самостійне оволодіння найновішими досягненнями психолого-педагогічної науки, накопичення передового педагогічного досвіду, аналіз власної діяльності та діяльності колег і на цій основі реконструювання навчально-виховної інформації і організації власних пошуків);
- по-друге, через самовиховання – особистісне самовдосконалення (перебудова особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки).

Самоосвіта – фундамент професіонального зростання викладача як спеціаліста, формування у нього соціально цінних і професійно значущих якостей.

Отже, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення забезпечують розвиток цілісної системи – професіоналізму діяльності педагога. В педагогічній діяльності ці структурні елементи взаємопов'язані і взаємозумовлені. Відсутність одного з них у діяльності викладача закладу вищої освіти свідчить про несформованість педагогічного професіоналізму.

Цільові навчальні завдання

1. До особливостей ставлення педагога вищої школи до своєї праці не належить:
 - a) *творчий індивідуальний підхід;*
 - b) *велика свобода дій;*
 - c) *повага до особистості студента;*
 - d) *перфекціонізм.*
2. Демократизація сучасної вищої освіти пов'язана з переходом до парадигми:
 - a) *«отримання знання» майбутніми фахівцями;*
 - b) *«передачі знання»;*
 - c) *«накопичення знання»;*
 - d) *«фільтрування знання».*
3. До основних причини конфліктів у науковому та педагогічному колективах належать:
 - a) *трізномасштабність мислення;*
 - b) *претензійонізм;*
 - c) *недовіра до наукового потенціалу керівника;*
 - d) *моральна витримка та толерантність.*

4. Вимоги, що висуваються до особистості та поведінки вченого:
 - a) *дотримання наукової об'єктивності в дослідженнях;*
 - b) *чесність і добросовісність (проблема помилок, компіляції та плагіату);*
 - c) *вимога доказовості, скромність і самокритичність; повага до опонентів;*
 - d) *ігнорування попередніх наукових досягнень.*
5. Роль наукового керівника в організації продуктивного спілкування у науковому колективі полягає:
 - a) *в умінні визначати завдання;*
 - b) *в умінні аргументовано переконувати, розподіляти «ролі» в колективі;*
 - c) *у дотриманні керівником етичних норм спілкування та управління;*
 - d) *в умінні розподіляти працівників на «своїх» та «чужих».*
6. Антропоцентризм – це:
 - a) *система поглядів, що визнає цінності людини як особистості, її права на свободу, щастя, рівність;*
 - b) *світогляд, що оцінює світ через людину, вважаючи її головною цінністю всесвіту;*
 - c) *сукупність поглядів, оцінок, норм та настанов людини по відношенню до світу;*
 - d) *система загальних теоретичних поглядів на світ та людину, на їх взаємовідношення, на відношення людини до людини.*
7. Чи підвищує авторитет викладача його досягнення у науковій царині?
8. Чи є актуальними сьогодні вимоги Ф. Бекона до діяльності вченого, педагога, що полягають у відмові від антропоцентризму у науці, відмові від авторитетів та від домінування суспільної думки у науці?
9. Як має поєднувати педагог-вчений емпіричні та раціоналістичні підходи до навчання?
10. Чому психологічна сумісність є важливою як для наукової, так й для педагогічної діяльності?
11. Чому знання шляхів подолання конфліктів у науковому та педагогічному колективах не упереджує їх виникнення у цих колективах?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю

1. У чому полягають особливості професійної етики вченого-педагога?
2. Які нові можливості забезпечує демократизація та гуманізація освіти?
3. Як з двох парадигм «отримання знання» майбутніми фахівцями та «передачі знання» більшою мірою відповідає викликам сучасності?
4. Чи обов'язково сучасний педагог має займатися науковою діяльністю?
5. Чи відрізняється робота наукового колективу від роботи педагогічного колективу?
6. Чи гарантує наукове дослідження психологічних передумов конфліктів у педагогічному колективі можливість їх уникнення?
7. У чому полягає «мистецтво керування» науковими співробітниками?

8. Як співвідносяться моральні та професійні якості педагога та вченого?
9. Чи сприяє наукова діяльність створенню умов для розвитку у викладачів почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції?
10. Яким вимогам повинен відповідати науковий колектив, щоб претендувати на звання наукової школи? Як тут спрацьовують вимоги педагогічної етики?
11. Чи має бути толерантним педагог-вчений до релігійних та політичних поглядів інших людей, колег, студентів?
12. Як співвідносяться авторитет вченого та наукова доказовість?
13. Чи обов'язково талановитий вчений є талановитим керівником колективу?
14. Яку роль відіграють Кодекси честі у професійній діяльності вченого та педагога?
15. На яких принципах мають вибудовуватися відносини в системі «керівник-педагог»?

Теми рефератів, доповідей

1. Моральна відповідальність вченого-педагога.
2. Місце та роль Кодексів честі у професійній та науковій діяльності закладів вищої освіти.
3. Морально-психологічні особливості педагогічної етики.
4. Педагогічна етика як відповідь на виклики сучасності.
5. Педагогічна етика та суспільні ідеали.
6. Постмодернізм у сучасній педагогіці.
7. Роль педагога-вченого у визначенні системи цінностей сучасної молоді.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.
2. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
3. Етика. Естетика. [текст] : навч. посіб. / за ред. В. І. Панченка. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 432 с.
4. Культура спілкування та етикет керівника : навч. посіб. / В. Г. Рибалка та ін. Харків : Федорко, 2012. 292 с.
5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за ред. А. П. Алексєнко, В. М. Лісового. Харків : Колегіум, 2010. 340 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : підручник. 2-е вид., випр., допов. Київ : Академія, 2011. 437 с.
7. Holmes J. Women, Men and Politeness. Routledge. 2013. 264 p.
8. Calvo A. M., Sanchez J. B. Hospitality in American Literature and Culture: Spaces, Bodies, Borders. Routledge. 2016. 214 p.
9. Song S. Politeness and Culture in Second Language Acquisition. Springer, 2012. Vol. 1. 164 p.

Тема 6. ЕТИКА І КУЛЬТУРА МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГА

Ключові слова: професійна етика, сутність мовного спілкування, види спілкування, професійна культура викладача, моральні принципи спілкування, культура спілкування, антикультура в спілкуванні, невербальне спілкування, педагогічний професіоналізм.

Актуальність теми визначається вимогами до підготовки нової генерації кадрів, які повинні мати багатокомпонентний склад інтеграційних професійних знань і вмінь, що забезпечить виконання творчих дій для організації процесу навчання й моделювання комунікативних зв'язків.

Загальна мета: допомогти майбутньому педагогові через пізнання особливостей обраної професії визначити роль спілкування у професійній діяльності; визначити вимоги до спілкування і рівень особистої готовності відповідати цим вимогам; забезпечити оволодіння теоретичними знаннями з основ етики спілкування майбутніх педагогів та сформувати педагогічні уміння й навички, які знадобляться у подальшій професійній діяльності.

Конкретні цілі:

- ознайомити слухачів з основними теоретичними поняттями теми;
- систематизувати зміст базових понять;
- ознайомити слухачів із системою оволодіння прийомами комунікативності у навчанні і вихованні;
- сформувати практичні навички аналізу мовлення, навчити використовувати різноманітні прийоми і моделі його підготовки з урахуванням норм сучасної літературної мови.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті

1. Культура спілкування: поняття, ознаки, структура, функції.
2. Моральні принципи і норми спілкування.
3. Діалог як основна форма спілкування.
4. Антикультура в спілкуванні: «дефектні рівні» та «бар'єри» спілкування.

1. Культура спілкування: поняття, ознаки, структура, функції

Культура спілкування – це система норм, принципів і правил спілкування, а також технологія їх виконання, яка вироблена людським співтовариством з метою оптимізації й ефективності комунікативної взаємодії. Культура спілкування припускає знання, розуміння й дотримання таких **норм міжособистісного спілкування**, які:

- відповідають гуманістичному підходу до інтересів, прав і свобод особи;
- прийняті в даному співтоваристві як «керівництво до дії»;
- не суперечать поглядам і переконанням самої особистості;
- припускають її готовність і вміння дотримуватись цих норм.

Формування культури спілкування – одна з основних завдань виховання. Освіта і виховання орієнтовані на формування й розвиток людини як суб'єкта власної життєдіяльності.

Спілкування – це процес, який слід розглядати як **сукупність об'єктивних потреб, певних інтересів, цілей, структури, засобів, техніки спілкування, кінцевих результатів**. Воно проходить ряд етапів і фаз, що характеризуються певною тривалістю.

Сутність культури спілкування – оволодіння такою технікою комунікації, що забезпечить взаємодію, при якій люди не тільки не будуть «заважати один одному» (Д. С. Лихачов), але й кожний з них зможе зберегти свою особисту гідність і індивідуальність.

Для встановлення нормальних взаємин між людьми культура спілкування припускає наступне.

1. Вміння розбиратися в інших людях і вірно оцінювати їхній характер, вчинки, відносини.
2. Правильно й у той же час досить емоційно відповідати на поведінку оточуючих людей і їхній стан.
3. Мати необхідні «навички» спілкування, вміти користуватися ними залежно від «індивідуальних особливостей» тих, з ким спілкуєтесь.

Культура спілкування включає наявність певних рис характеру, таких, як повага до людей, доброзичливість, щирість, терпимість та ін. Добре сказав про терпимість датський поет Піт Хейн:

*Терпіти. І вірити – всі на світі прекрасні –
дорослі й діти, коти, собаки й ведмеді,
і товариші по службі, і сусіди.*

*Терпимість – наш взаємний шанс,
адже хтось також терпить нас.*

Культура спілкування є складним, багатоплановим процесом встановлення й розвитку контактів між людьми, що породжуються потребами в спільній діяльності, включають у себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої людини. Діяльнісний підхід до культури спілкування дозволяє виділити наступні її структурні елементи:

- мотиви спілкування;
- цілі спілкування, що визначають техніку спілкування;
- результати спілкування.

Культура спілкування забезпечується сукупною дією багатьох факторів: **моральних, психологічних, соціокультурних, «технологічних»**. Найбільш тісно рівень культури спілкування пов'язаний з **моральними установками, цінностями, комунікативними ідеалами й стереотипами** – з тим, що становить поняття **моральної культури**. Моральна культура того або іншого суспільства в цілому або окремих особистостей проявляється в певному рівні їх **моральної свідомості**; специфіці **моральних відносин** з навколишніми; особливостях **поведінки й спілкування**.

Існують загально визнані принципи культури спілкування.

1. Точність – уміння чітко й ясно викладати свої думки.
2. Зрозумілість – дохідливість, доступність.
3. Чистота мови – відсутність зайвих слів-бур'янів або слів-паразитів (наприклад, «ніби», «типу»).
4. Виразність – підтримка уваги й інтересу слухачів.
5. Доречність мови – відповідність цілям висловлення й ситуації.

Під етичним аспектом культури спілкування, загальноприйнятими нормами спілкування розуміють мовний етикет. До нього відносяться нормні формули обігу, вітання, прохання, питання, подяки, поздоровлення, звернення на «ти» і «ви», вибір повного або скороченого імені.

У культури спілкування існує декілька **функцій**:

- культура спілкування – це єдність процесу створення етичних цінностей і процесу освоєння цих цінностей, тобто вона виконує **аксіологічну** функцію;
- культура спілкування виконує **нормативну** функцію. Поведінкова культура висуває певні вимоги, що пропонують людині, як потрібно поводитися, і які зафіксовані в традиційних нормах поведінки й неписаних законах-правах;
- культура спілкування виконує **виховну** функцію, сприяючи формуванню певних якостей особистості, які досягаються в процесі взаємодії учасників спілкування;
- культура спілкування виконує **регулятивну** функцію, ототожнюючи собою систему певних якостей особистості, що є певним регулятором соціальних відносин.

2. Моральні принципи й норми спілкування

Загальний моральний принцип людського спілкування втілено в категоричному імперативі І. Канта: «Вчиняй так, щоб максима твоєї волі завжди могла мати також і силу принципу загального законодавства». Стосовно спілкування основний етичний принцип можна сформулювати в такий спосіб: у діловому спілкуванні при ухваленні рішення про те, яким цінностям слід надати перевагу в даній ситуації, **вчиняй так, щоб максима твоєї волі була сумісна з моральними цінностями інших сторін, які брали участь у спілкуванні, і допускали координацію інтересів усіх сторін.**

Таким чином, в основі етики спілкування повинна бути координація, а по можливості, й гармонізація інтересів. Природно, якщо воно здійснюється етичними засобами й в ім'я морально виправданих цілей. Тому спілкування повинне постійно перевірятися етичною рефлексією, що виправдовує мотиви вступу в нього. При цьому зробити етично правильний вибір і прийняти індивідуальне рішення часто є зовсім не простою справою.

Принципи моралі мають загальне соціальне значення й поширюються на всіх людей, персоніфікуючи те загальне, основне й первинне, що уможливило ці вимоги й становить ціннісний базис суспільства, взаємо-

відносин людей. Моральні принципи підтримують і санкціонують в узагальненій формі суспільні підвалини життя, соціальний уклад, спілкування. Вони претендують на абсолютність, не допускають винятків. Будучи узагальненими, моральні принципи відбивають соціально-історичні умови буття людини, її сутнісні потреби.

Поряд з іншими сферами життєдіяльності людини моральні принципи й норми регулюють процес спілкування людей, тому що саме під час спілкування люди погоджують власні й суспільні інтереси. Більш того, спілкування людей повинне відбуватися за цими моральними принципами і нормами. Однак для індивідуального життя й поведінки людини вони є лише передумовою формування гуманістичних установок спілкування.

Гуманізація спілкування – це насамперед розвиток і зростання потреби людини в такому спілкуванні. Вона припускає здатність людини почувати, переживати й співпереживати, уміння розрізняти добро й зло, справедливість і несправедливість, прояв таких її якостей, як милосердя, порядність, добродійність і совість, а також морально-естетичні потреби, оцінки, смаки, ідеали, мотиви, вчинки. Тому не менше значення в процесі спілкування людей відіграють також моральні знання, здатність до раціонального осмислення моральних ситуацій і дій.

Відомо, що зовні благодійні вчинки можуть спиратися на мотиви, які явно суперечать принципам і нормам моралі: корисливість, нажива, властолюбство та ін. І навпаки, вчинок, який зашкодив іншим, може мати в основі добрі наміри. Наприклад, людина, яка тільки прагне до влади, у спілкуванні з іншими демонструє свою «демократичність», гуманність. Досягнувши жаданої влади, вона швидко забуває про свої обіцянки й часто не виявляє доброти, чесності, відповідальності та ін. Таку поведінку в етиці називають легальною, а тип поведінки – легалізмом.

Відомий китайський філософ Конфуцій показав, що різні люди у своїй поведінці й спілкуванні дотримуються різних моральних норм і правил. На його думку, розумна людина «коли дивиться, то думає, чи добре вона розглянула, а чує – думає, чи правильно вона почула; думає, ласкавий у неї вираз обличчя, поважні її манери, щирі промови, пристойне відношення до справи; при сумнівах думає про те, щоб poradитися; коли ж у гніві, то думає про наслідки; і перед тим як щось купити, думає про справедливість». Нерозумна людина робить три помилки: говорить, коли не час говорити (це нерозсудливість), не говорить, коли настає час говорити (це потаємність) і говорить, не помічаючи міміки (це сліпота).

У наш час у складних умовах ринкових відносин людям доводиться робити вибір щодо орієнтації справедливого відношення до інших і врахування їхніх інтересів, або егоїзму; на активність або пасивність; на агресію або альтруїзм; на любов до людей або байдужність до них і ін. Цей вибір виявляється в поведінці людини й у її спілкуванні з іншими. Під час такого

вибору людина звертається або до прийнятих суспільством, або до особистих моральних норм і принципів.

В умовах твердої конкуренції й зниження життєвого рівня людей зростає значення таких рис характеру людини, як стійкість, лояльність, вірність, милосердя та ін. Мова йде про мораль співвіднесення, дилема якої ґрунтується на тому, що не варто слухати ні друзів, ні ворогів, коли совість підказує «роби так». Час спілкування – це вміння говорити так, щоб не принижувати гідності людей, вступати з ними в переговори, йти на компроміси, втрачаючи власну миттєву вигоду, але зберігаючи доброзичливі відносини.

3. Діалог як основна форма спілкування

Діалог – тип мовної комунікації, що здійснюється у вигляді словесного обміну репліками між двома й більш взаємодіючими співрозмовниками. У діалозі співрозмовники демонструють осмислений зв'язок висловлювань у спільному міркуванні: зв'язок питання й судження, судження й імперативу, питання і його оцінки, що дозволяє говорити про діалог як логічну форму.

Діалог можливий лише у випадку дотримання ряду правил взаємовідносин:

- **психологічне налаштування** на емоційний стан співрозмовника й особистий психологічний стан (спілкування за принципом «тут і зараз», тобто з урахуванням почуттів, бажань, фізичного стану, які партнери випробовують у даний конкретний момент);

- довіра до намірів партнера без оцінки його особистості (**принцип довірчості**);

- сприйняття партнера як рівного, що має право на власну думку й власне рішення (**принцип паритетності**);

- спілкування повинне бути спрямоване на загальні проблеми й невирішені питання (**принцип проблематизації**);

- розмову необхідно вести від свого імені, без посилання на чужу думку й авторитети; слід виражати свої дійсні почуття й бажання (**принцип персоніфікування спілкування**).

Можна виділити наступні характеристики діалогу:

1) реактивність – реакція партнера по спілкуванню;

2) ситуативність – ситуація визначає мотив розмови.

3) емоційність – емоційний стан впливає на тривалість і результат діалогу;

4) умотивованість – кількість мотивів також визначає тривалість і результат діалогу.

Проблема організації, проблема культури діалогу є вічною. У наші ж дні стало ще більш зрозуміло те, що виступи в різних сферах суспільного життя далеко не завжди супроводжується виваженістю, витриманістю й дотриманням етичних норм.

Перше – це правильно вибрати стратегію діалогу, тобто основну мету обговорення, до якої кожний з учасників повинен прагнути як до результату.

Друге – це правильний вибір тактики поведінки під час обговорення проблеми.

Третє – це розробка комплексу психологічних методів формування позитивних оцінок у переконанні учасників діалогу – супротивника, слухачів або арбітрів.

Діалог не є чимось застиглим, він розвивається, як і інші суспільні явища, має різні форми. Виділяється сократичний діалог (Карл Ясперс високо цінував цю форму), де партнери займають рівноправне положення. Як говорив І. Кант, у такому діалозі «і учень є вчителем». Ця форма діалогу зародилася в Афінах, називається на честь Сократа (великого майстра вести співбесіду у формі питань і відповідей, не показуючи часто власну точку зору).

У давньому Римі оформився риторичний діалог, його розбудовував Цицерон. Це, головним чином, прояв активності однієї зі сторін.

Лекція у виші поєднує в собі риси найрізноманітніших видів діалогу, якби ми почали ділити діалог за багатьма іншими підставами. Зовні вона має риторичний характер, однак в умовах НТР з'являється необхідність доповнити лекцію елементами проблемності, які властиві сократичному діалогу. Лекція-діалог є новою продуктивною формою спілкування лектора з учнями, разом із тим вона повинна бути регламентована.

Діалог буває письмовий і усний. Письмовий діалог припускає широке розгорнення словесного вираження думки із приведенням логічно послідовної й чіткої системи аргументів. Усний не вимагає цієї широти й глибини, ведеться за допомогою як словесних, так і несловесних засобів.

Сама діалогічність має своїми джерелами мислення й живу людську мову. За допомогою мови людина а) **інформує іншого**, б) **володіє**, в) **підкоряє**, г) **заперечує**.

Діалогічність чітко проявляється в бесіді, суперечці й дискусії.

Бесіда сприяє обміну думками, розвитку розуміння певного предмета, внесенню доповнень в уявлення про цей предмет.

Суперечка – це протистояння різноманітних думок, точок зору, де кожний прагне до перемоги тільки своєї позиції.

Дискусія – це певний і ясний розгляд, зіставлення й оцінювання поглядів учасників щодо серйозних питаннях для знаходження шляхів їх розв'язання або встановлення консенсусу на будь-який період часу.

Крім того, діалог може бути «віч-на-віч» і публічний діалог. У публічному діалозі ми часто не можемо сказати опонентові те, що, мабуть, могли б виразити наодинці. У публічному діалозі має значення не тільки «залізна логіка» доказу, але й уміння переконати слухачів у правильності позиції, що захищається.

У практиці спілкування досить часто виявляється невміння учасників діалогу проблематичного обговорення вести послідовний логічний контроль над власними твердженнями, доводами, виступами й за тим, як вибудовує свою позицію опонент. Безглуздості можливі у зв'язку з логічно некоректним

введенням і використанням у суперечці потрібного термінологічного апарату, помилковим визначенням залучених до обговорення наукових або інших понять і категорій. Труднощі можуть виникнути й при оцінці отриманого результату, виявлення його істинності або хибності, значимості та ін.

4. Антикультура в спілкуванні: «дефектні рівні» і «бар'єри спілкування»

Чим вище рівень моральної культури особистості, тим вища культура спілкування, і навпаки: низький рівень моральної культури – **моральна «протокультура»** породжує дефекти спілкування, що болісно позначаються на самопочутті особистості й атмосфері в колективі. Для їхнього попередження або подолання необхідне знання основних **«дефектних рівнів»** спілкування.

1. **Моральний вакуум** – людина або не знає необхідних норм спілкування й принципів поведінки (етична й психологічна «докультура»), або потрапляє в ситуацію, коли її знання втрачають зміст і не «працюють» у нових умовах.

2. **Відсутність моральної ініціативи** – людина займає вичікувальну позицію, чекає від іншого турботи й уваги й тільки потім відповідає на них. Цей стан настороженого вижидання й морального торгу за принципом «ти – мені, я – тобі».

3. **Моральний камуфляж** – прагнення зробити гарне враження, замаскувати відсутність справжньої моральної культури. Форми прояву морального камуфляжу можуть бути різними, але вони зазвичай завжди супроводжуються моральною демагогією, розмовами із приводу падіння моральних норм, закликами до дотримання норм культури.

4. **Моральний анахронізм** – людина керується застарілими нормами спілкування, не відповідними до очікувань навколишніх і вимог сучасної моралі.

5. **Моральна регресія** – спрощення норм, втрата досягнутого рівня в спілкуванні, що супроводжуються неповагою до традицій, зневагою до досвіду й заслужених авторитетів.

6. **Моральна глухота** – відсутність орієнтації на іншого, невміння й небажання чути його. Це своєрідна форма прояву «глухоти до окликання» (К. Ясперс), але не споконвічної, егоїстичної, а виниклої як результат втрати (через життєві обставини) раніше властивих особистості моральних якостей.

7. **Моральний примітивізм** – безсоромно-неприкрита угода зі власною совістю заради особистого інтересу, прояв егоїзму в спілкуванні.

8. **Моральна нетерпимість** характерна для авторитарного одномірного мислення, що визнає єдину («свою») істину й правоту.

Необхідно враховувати й морально-психологічні **«бар'єри спілкування»** – особливі життєві обставини, що також є перешкодою до повноцінного спілкування. З одного боку, педагог повинен уміти зважати на ці бар'єри, взяти їх до уваги, вибудовуючи відповідно до цього свою стратегію й тактику спілкування з учнями. З іншого боку, необхідно допомагати сту-

дентам долати й руйнувати ці бар'єри. При цьому педагог має контролювати себе й не допускати їх у власній практиці спілкування з студентами й колегами.

Морально-психологічні комунікативні бар'єри, пов'язані з тим або іншим психічним станом особистості, її установками, очікуваннями й реакціями, іноді – з тим або іншим «дефектним рівнем» спілкування, можуть бути класифіковані в такий спосіб.

Бар'єр страждання виникає при сильних переживаннях особистості (навіть якщо вони, на наш погляд, і необґрунтовані) і виявляється в різних формах.

Бар'єр гніву виникає від образи, незадоволеності, несправедливості, брутальності.

Бар'єр страху викликається різними причинами.

Бар'єр сорому й провини утворюється при негативній самооцінці своїх дій або при «неправильній» критиці з боку іншого.

Бар'єр установки – негативне сприйняття будь-кого або будь-чого на основі попереднього знання або упередження.

Бар'єр презирства зазвичай є результатом виховання або ідеологічних установок, пов'язаний з пануючими в суспільстві цінностями й ідеалами.

Бар'єр відрази, брідливості пов'язаний із психофізіологічними особливостями поведінки людей: неприємними манерами, що відштовхують, звичками, порушенням правил особистої гігієни, недотриманням «дистанції в спілкуванні».

Бар'єр настрою може містити в собі всі попередні, бути різного ступеня важкості (від просто «встав не тією ногою» до глибокої депресії), мати різні причини.

Бар'єр мови – подвійний бар'єр: це одночасно бар'єр «говоріння» і бар'єр «слухання». Перший проявляється в мовному безкультур'ї: недостатній запас слів, невиразна і монотонна мова, дефекти дикції, відразливий (зарозумілий, амбіційний) тон, відсутність почуття гумору, незнання мовного етикету. Другий бар'єр вірніше було б назвати «бар'єром неслухняності», тому що перешкодою до спілкування тут виступає саме невміння слухати й чути іншого.

Феномен насильства в спілкуванні

Насильство – інший прояв антикультури спілкування. Насильство в спілкуванні виявляється в неприйнятті права партнера на автономність, незалежність»; у звертанні до силових прийомів і методів тиску, використанні страху й примусу. Насильство як принцип спілкування завжди супроводжувало людські відносини – і в соціальному, і в міжособистісному аспектах, але особливо масовим, розповсюдженим і витонченим (якщо не вважати період первісної дикості) воно стало в наш час. Тому є ряд причин: соціальних, психологічних, моральних.

Моральні причини насильства в спілкуванні виступають на-самперед «протокультура» і «бар'єри» спілкування, про яких говорилося вище. Крім того, потурає насильству й анонімність морального життя,

пов'язана з урбанізацією, яка приховує від людського суду свавілля, що діється іншими громадянами.

Для ефективної реалізації цінності людського спілкування необхідні як мінімум дві речі. По-перше, добра воля, бажання й прагнення до взаєморозуміння. Однак щоб ці добрі наміри могли розпізнаватися, сприйматися іншою стороною, щоб партнер міг відгукнутися на них, необхідний, по-друге, загальний «простір розуміння», основа якого – висока культура спілкування, що вимагає від кожної людини самоаналізу, самокритичності й роботи над собою.

Цільові навчальні завдання

- 1.** Платон оцінював спілкування як благо: воно допомагає пізнати себе та інших, пізнати істину. Проаналізуйте дану позицію.
- 2.** Аристотель вважав, що спілкування створює дружбу, але не у всіх, а лише у добрих: «дружба добрих зростає від спілкування». Як Ви розумієте точку зору Аристотеля?
- 3.** Фейербах стверджував, що «людська сутність виявляється тільки у спілкуванні, в єдності людини з людиною, що спирається лише на реальність різниці між Я і Ти». Розкрийте сутність цього вислову.
- 4.** Людське спілкування «на три чверті складається із спілкування мовного». Як Ви розумієте цей вислів?
- 5.** «Правду потрібно говорити за допомогою жартування» – в цій пораді давніх мудреців приховане важливе правило «техніки спілкування». Проаналізуйте цей вислів з позиції особливостей спілкування у Вашій професійній діяльності.
- 6.** Інтеграційним фактором, що поєднує всі сфери спілкування, є:
a) мораль; b) релігія; c) філософія; d) наука.
- 7. Фундаментальним принципом етики спілкування слід визнати:**
a) принцип презумпції збереження гідності партнера по спілкуванню;
b) соціальний статус партнера по спілкуванню;
c) віковий статус партнера по спілкуванню;
d) матеріальне становище партнера по спілкуванню.
- 8. Не входять до техніки спілкування:**
a) матеріальні норми; c) етикетні норми; e) утилітарні норми.
b) моральні норми; d) психологічні норми;
- 9.** Спілкування передбачає не тільки інформаційний, але й особистісно-екзистенційний, суб'єктивний зв'язок між людьми при збереженні індивідуальності сторін, що спілкуються. Проаналізуйте це положення. Наведіть конкретні приклади зі своєї професійної діяльності для підтвердження цієї точки зору.

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю

1. Розкрийте сутність мовного спілкування.
2. Місце спілкування у професійній діяльності викладача.
3. Охарактеризуйте види спілкування.
4. У чому полягають моральні принципи спілкування?
5. Поясніть зміст культури спілкування.
6. Діалог як основна форма спілкування. Розкрийте особливості діалогу.
7. Яким чином виявляється антикультура в спілкуванні.
8. В чому полягає сутність мовного спілкування?
9. Охарактеризуйте невербальні засоби спілкування.
10. Як ви розумієте поняття «стиль педагогічного спілкування»? Що входить до його структури?
11. Проаналізуйте класифікацію і особливості стилів педагогічного спілкування.

Теми рефератів, доповідей

1. Педагогічне спілкування як діалог.
2. Конфліктні ситуації у педагогічному спілкуванні.
3. Культура мови і культура мовлення викладача.
4. Вербальні засоби професійно-педагогічного спілкування та їх види.
5. Комунікативність викладача.
6. Сутність і засоби невербальної комунікації.
7. Зовнішній та внутрішній діалог у педагогічному спілкуванні.
8. Класифікація і особливості стилів педагогічного спілкування.
9. Віртуальне спілкування: перспективи та небезпека.
10. Проблема спілкування у сучасному технологізованому світі.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.
2. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
3. Етика. Естетика. [текст] : навч. посіб. / за ред. В. І. Панченка. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 432 с.
4. Культура спілкування та етикет керівника : навч. посіб. / В. Г. Рибалка та ін. Харків : Федорко, 2012. 292 с.
5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за ред. А. П. Алексєєнко, В. М. Лісового. Харків : Колегіум, 2010. 340 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : підручник. 2-е вид., випр., допов. Київ : Академія, 2011. 437 с.
7. Holmes J. Women, Men and Politeness. Routledge. 2013. 264 p.

8. Calvo A. M., Sanchez J. B. Hospitality in American Literature and Culture: Spaces, Bodies, Borders. Routledge. 2016. 214 p.

9. Song S. Politeness and Culture in Second Language Acquisition. Springer, 2012. Vol. 1. 164 p.

Тема 7. ЕТИКЕТ В ПРОФЕСІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ПЕДАГОГА. ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА У КОРПОРАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

Ключові слова: етикет, професійна культура, професійний етикет, педагогічний етикет, поведінка, культура поведінки, моральна основа етикету, структура етикету, педагогічний такт, культура зовнішнього виду викладача, імідж викладача, складові іміджу викладача.

Актуальність теми

Етикет набуває великого значення в житті сучасного суспільства, окремої особистості, суб'єкта педагогічної діяльності. Це суспільне явище має чітку структуру, залежить від соціально-економічних, політичних та культурних умов суспільного розвитку. Існує тісний взаємозв'язок етикету, високорозвиненого компонента культури поведінки з культурою поведінки людини, особистості, суб'єкта діяльності, її професійною діяльністю. Імідж викладача є важливим аспектом його професіоналізму і засобом педагогічного впливу на студентів.

Загальна мета: сформувати загальні уявлення про сутність і призначення етикету та його місце в професійній культурі педагога. Показати значення іміджу викладача в корпоративній культурі закладу освіти.

Конкретні цілі:

- проаналізувати сутність понять: етикет, культура поведінки, професійний етикет, професійна культура педагога;
- розкрити структуру педагогічного етикету та показати шляхи його формування;
- показати виявлення педагогічного етикету в різноманітному житті та діяльності викладача;
- з'ясувати сутність іміджу викладача та його місце в корпоративній культурі закладу освіти.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті

1. Поняття етикету та його призначення.
2. Загальні принципи та норми етикетної культури викладача освітнього закладу.
3. Імідж викладача та шляхи його формування. Позитивний імідж викладача.

1. Поняття етикету та його призначення

Складовою частиною культури людини й суспільства є етикетне спілкування. Етикет (від фр. «ярлик, етикетка») – **встановлений порядок, сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву**

відношення до людей (обходження з навколишніми, форми обходження й вітання, поведінка в громадських місцях, манери й одяг).

Термін «етикет» у сучасному розумінні цього слова вперше був використаний на одному із прийомів короля Людовика XIV, коли придворним і запрошеним були піднесені картки (етикетки) з переліком правил поведінки при дворі.

Практичне значення етикету полягає в тому, що він дає людям можливість без особливих зусиль використовувати вже готові форми загальноприйнятої ввічливості для спілкування з різними групами людей і на різних рівнях.

Культура поведінки виступає як якість, соціально необхідна й ціннісна через моральну основу. У широкому змісті слова це поняття містить у собі сукупність вироблених і перевічених досвідом засобів організації повсякденного життя й спілкування людей, і є складовою частиною загальнолюдської культури.

В основі етикету лежать правила поведінки, які є загальними, оскільки їх дотримуються не тільки представники будь-якого даного суспільства, але й представники всіляких соціально-політичних систем, що існують у сучасному світі. У кожній країні до етикету вносять свої виправлення й доповнення, обумовлені суспільним ладом країни, специфікою її історичної будови, національними традиціями й звичаями.

Розрізняють кілька видів етикету, основними з яких є такі:

– **придворний етикет** – чітко регламентований порядок і форми обходження, встановлені при дворах монархів;

– **дипломатичний етикет** – правила поведінки дипломатів і інших офіційних осіб при контактах один з одним на різних дипломатичних прийомах, візитах, переговорах;

– **військовий етикет** – сукупність загальноприйнятих в армії правил, норм і манер поведінки військовослужбовців в усіх сферах їх діяльності;

– **загальногромадянський етикет** – сукупність правил, традицій і умовностей, дотримуваних громадянами при спілкуванні один з одним;

– **педагогічний етикет** – це сукупність правил і моделей моральної поведінки педагога в типових ситуаціях і обставинах педагогічної діяльності.

У міру змін умов життя людства, росту освіти й культури одні правила поведінки застарівають, інші коректуються або переминяються новими. Те, що раніше вважалося непристойним, стає загальноприйнятим, і навпаки. Проте вимоги етикету не є абсолютними: дотримання їх залежить від місця, часу й обставин. Поведінка, неприпустима в одному місці й за одних обставин, може бути доречною в іншому місці й за інших обставин.

Норми етикету, на відміну від норм моралі, є умовними й мають характер неписаної угоди про те, що в поведінці людей є загальноприйнятим, а що ні. Кожна культурна людина повинна не тільки знати й дотримуватися основних норм етикету, але й розуміти необхідність певних правил і взаємин. Уміння правильно поводитися в суспільстві полегшує встановлення контактів, сприяє досягненню взаєморозуміння, створює стійкі взаємини.

2. Загальні принципи й норми етикетної культури викладача освітнього закладу

Сучасний заклад освіти, будь-то дитячий садок, школа, коледж або університет, являє собою відкриту освітню систему, доступну різним за багатьма показниками людям (за національністю, соціальним станом, психологічними і віковими особливостями, поглядами, освітнім рівнем та ін.). Правила етикету враховують усі ці відмінності, тому їх дотримання успішно позначається на виховному й навчальному процесі.

Етикет базується на моральній і формально-організаційній основах. Насамперед, він несе в собі моральне навантаження, зміцнюючи моральний стан суспільства, будучи практичним відбиттям у поведінці особистості норм моралі. Можна сказати, що етикет дає педагогові техніку поведінки, яка дозволяє йому демонструвати моральне відношення до оточуючих людей.

Формально-організаційна основа етикету виявляється в наочному прояві особистістю поваги й доброзичливості до людей, у виконанні для цього ряду загальноприйнятих поведінкових операцій, у доданні до моральних вимог поваги конкретної поведінкової форми.

Етикетна поведінка завжди пов'язана з гармонією й порядком, у ній виявляється не тільки моральна, але й естетична основа. Суспільство ставить перед своїми членами завдання поводитися не тільки правильно й відповідно до загальноприйнятих норм моралі, але й відповідно до поняття краси, ідеалу прекрасного, викликаючи своєю поведінкою позитивне естетичне переживання й сприяючи тим самим естетичному розвитку суспільства, формуванню естетики почуттів.

Для вдосконалення культури поведінки майбутніх медиків на основі сучасних вимог суспільства викладачеві вишу слід чітко представляти структуру й зміст етикету. Його структура складається з форм, видів і різновидів, які поєднують ті або інші поведінкові правила, але в практичній дії ці правила виступають у тісному зв'язку.

За формою, тобто за сукупністю засобів вираження поважного відношення до людей, етикет підрозділяється на два види: **мовний і немовний**.

Мовний виявляється в мові викладача, у його манері звернення, умінні вести бесіду, брати участь у суперечці, висловлювати критичне або комплементарне зауваження. Викладача завжди супроводжує слово. Від того, як і що говорить викладач студентам, залежить його професійний успіх. Один із компонентів професіоналізму викладача – володіння правилами мовного етикету, у якому закладені найважливіші мовні формули, що використовуються постійно в тих або інших ситуаціях.

Немовна форма етикету містить у собі вчинки й дії, за допомогою яких викладач демонструє студентам поважне ставлення до них: як він поводить за робочим столом, як стоїть біля трибуни під час лекції, як іде по коридору або навчальній аудиторії, словом усі поведінкові дії викладача характеризують його як добре виховану особистість, яка володіє етикетом, або, навпаки, як недостатньо підготовлену до життя в сучасному суспільстві.

Оскільки етикет проявляється в різних соціальних і професійних групах, його підрозділяють на види, у яких поєднуються правила, характерні для людини, що займається тем або іншим видом діяльності. На наш погляд, можна говорити про етикет кожної професії: юриста, лікаря, вчителя, депутата, міністра та ін. Одні поведінкові правила характерні для всіх професій, інші відбивають певний вид професійної діяльності.

Педагогічний етикет містить у собі сукупність правил поведінки, які регулюють зовнішній прояв взаємних відносин, що виникають між педагогом і вихованцем, педагогом і педагогом, характеризуються повагою до вихованця, колеги, а також прагненням до встановлення доброзичливих, творчих відносин.

Педагогічний етикет так само, як і будь-який професійний етикет, проявляється в різних сторонах життя й діяльності викладача – у професійному іміджі, мовній манері, у реальній поведінці. Дотримання педагогічного етикету допомагає здійсненню індивідуально-орієнтованого підходу у вихованні, створює умови для педагогічного спілкування викладача й студентів, спрямованого на створення сприятливого психологічного клімату в середовищі студентів, що сприяє встановленню правильних взаємин, як зі студентським співтовариством, так і з окремим студентом.

Дотримання етикету допомагає зміцненню авторитету викладача серед молодого покоління, що активно мислить, нерідко бунтує проти існуючих порядків.

Недотримання етикету негативно впливає на педагогічну діяльність. Так, строкатий і занадто яскравий одяг викладача може негативно впливати на стан студентської аудиторії, позбавлений смаку або легковажний стиль в одязі нерідко викликає в студентів роздратування й недовіру.

Усі різновиди етикету, що зосередили в собі правила, необхідні в тій або іншій ситуації. До них відноситься діловий, сімейний, гостьовий, подарунковий, танцювальний, етикет дистанційного спілкування й інші його різновиди, що виявляються в педагогічній діяльності. Діловий етикет сприяє встановленню найбільш сприятливих відносин між педагогами, між педагогами й вихованцями (учнями, студентами), між керівником навчального закладу і його співробітниками. Знання сімейного етикету необхідне не тільки тому, що в педагога є родина, і вона впливає на його професійну діяльність, але й тому, що діти, які навчаються в нього, підлітки, юнаки й дівчата теж живуть у родині і нерідко потребують розумної й тактовної поради. Таким чином, можна побачити місце будь-якого різновиду етикету в професійному житті педагога.

Етикет має величезне значення в житті суспільства, окремої особистості, суб'єкта педагогічної діяльності. Це суспільне явище, що має чітку структуру, залежне від соціально-економічних, політичних і культурних умов суспільного розвитку, пов'язане з політичними, моральними й естетичними поглядами суспільства. Для прояву культури поведінки необхідне дотримання

правил етикету. Знання його правил сприяє тому, що особистість здобуває внутрішню волю у виборі тих або інших учинків, дій і слів, і, поряд з іншими особистостями, стає творцем суспільної поведінки.

Одне з основних завдань педагога – виховання розумної комбінації почуття волі й необхідності. На жаль, акцентування на зовнішній волі на шкоду відповідальності й цивільним обов'язкам призводить до стримування в людях духовності, зневаги до дисципліни, розгулу анархії, демагогії та вседозволеності, небажання працювати, безкарності, прагнення до наживи, росту злочинності в середовищі підростаючого покоління. Опановуючи етикет, свідомо сприймаючи його доцільність і необхідність, педагог йде шляхом удосконалення не тільки своєї поведінки, але й світосприймання, розбудовує моральне ставлення до дійсності й людей.

Таке значення етикету доводить необхідність його знання й дотримання усередині соціуму, особливо людьми, що обрали своєю справою педагогічну професію.

3. Імідж викладача й шляхи його формування. Позитивний імідж викладача

Імідж – це стиль, який обумовлений внутрішнім змістом. У перекладі з французької й англійської мов «image» позначає «образ». Причому під «образом» потрібно розуміти не тільки візуальний, зоровий образ (вид, вигляд), але й спосіб мислення, дій, вчинків. Це й уміння спілкуватися, і мистецтво говорити, і слухати. Правильно обраний тон розмови, тембр голосу, добірність рухів багато в чому визначає той образ, у якому ми з'являємося перед тими, кого навчаємо, і колегами. Разом із тактом, освітою, діловими якостями наша зовнішність є або продовженням наших гідностей, або ще однією негативною рисою життя, що заважає і кар'єрі.

Імідж викладача слід розглядати як важливий аспект його професіоналізму й засіб педагогічного впливу на студентів. Він розкривається у двох планах:

– **по-перше**, з погляду вимог до викладача з боку суспільства (яким воно собі уявляє викладача як просвітителя й носія морального досвіду);

– **по-друге**, з позицій викладача, – яким він прагне представити себе студентам, що він прагне про себе заявити суспільству.

Можливо, імідж для педагога важливий навіть більше, ніж для будь-якого іншого фахівця, тому що саме він впливає на формування уявлень, установок, цінностей вихованців і у свою чергу сприяє формуванню іміджу тих, кого навчають.

Основою іміджу педагога є його особистісні й професійні якості – комунікабельність, рефлексивність, емпатичність, самоволодіння й багато інших. Також імідж педагога – це його інструментарій, це функціональні засоби організму, які дозволяють використовувати голос, пластику, міміку як вплив на вихованців. Компетентний педагог буде використовувати їх цілеспрямовано й усвідомлено.

Важливою частиною іміджу педагога є й те, якою мірою йому властиве красномовство. Спілкуючись із тими, кого навчають, викладач не повинен забувати й про тон, яким він розмовляє з іншими людьми. Від цього залежить не тільки емоційний стан його учнів, але і їхня працездатність.

Так званий «невербальний» імідж пов'язаний із тим, наскільки ми маємо приємні манери, під якими маються на увазі жести, міміка, погляд. Гарні манери допомагають швидко адаптуватися в будь-якій обстановці, спрощують установленню комунікаційних зв'язків з людьми.

Не менш важливе значення має й спосіб життя. Імідж способу життя – це те, як люди сприймають ваше особисте життя, відносини з оточуючими й домочадцями, ваші моральні принципи, гідність, поведінку й характер.

Формування іміджу викладача є активною цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на інформування викладача про сильні сторони тих своїх особистісних якостей і відносин, які мають об'єктивне значення для успішної роботи зі студентами. Практичне оволодіння викладачем основними принципами педагогічної етики, розвиток його професійної культури й наукової організації праці є важливим аспектом становлення іміджу. Успішно спроектований педагогічний імідж впливає на самоствердження викладача і його подальше професійне самовдосконалення.

Імідж викладача вищої школи багато в чому визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідності його спілкуванню зі студентами, визначають швидкість і ступінь оволодіння різними вміннями. Переважними рисами досвідченого викладача є **цілеспрямованість, наполегливість, терплячість, толерантність, ініціативність, авторитетність, творчий підхід до розв'язання кожного завдання з метою виховання слухачів.**

Імідж викладача вишу – це якийсь збірний образ, що розкриває найбільш характерні для нього риси, до яких ставляться компетентність, культура, особливості способу життя й поведінки.

Позитивний індивідуальний імідж педагога – це гармонічна сукупність зовнішніх і внутрішніх особистісних, індивідуальних і професійних якостей педагога, покликаних продемонструвати його бажання, готовність і здатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування з учасниками навчального процесу.

Дотримуватися певного іміджу викладачеві вишу завжди складніше, ніж учителеві в школі. Студенти завжди більш вимогливі, у них уже сформовані певні життєві позиції, свої погляди на смак і красу. Вони оцінюють педагога з позиції дорослої людини. І викладач повинен цьому відповідати.

Визначаючи, яким повинен бути імідж педагога, здатний реалізувати завдання розвитку гармонічної особистості, слід зазначити, що це повинна бути людина гідна, що й виявляється в її фізичному вигляді, вчинках, мові та професійній діяльності; її внутрішній зміст повинен відповідати зовнішньому, і навпаки; крім того, вона повинна перебувати в гармонійних відносинах із середовищем. Філософи минулого окреслили деякий простір, у якому формується гармонічна людина, як зовнішній (природа й соціум), так і внутрішній – душу (псіхея).

5. Яке місце займає етикет у професійній діяльності педагога?
6. Розкрийте загальні принципи та норми етикетної культури викладача освітнього закладу.
7. Охарактеризуйте особливості мовного та немовного етикету.
8. В чому полягає етичний аспект педагогічного етикету?
9. Якими рисами характеризується імідж викладача освітнього закладу?
10. Чому педагогу необхідно створювати свій професійний імідж?
11. Які фактори впливають на формування позитивного і негативного іміджу викладача?

Теми рефератів, доповідей

1. Етикет як цінність культури.
2. Етикетні норми у взаємовідношенні педагога і студента.
3. «Золоті правила» бездоганної поведінки у суспільстві.
4. Професійний етикет у педагогіці.
5. Роль етикету у формуванні іміджу викладача освітнього закладу.
6. Філософсько-гуманітарні проблеми педагогічного етикету.
7. Зовнішній вигляд викладача в університеті: табу в одязі.
8. Особистісні та професійні якості як основа іміджу педагога.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.
2. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
3. Етика. Естетика. [текст] : навч. посіб. / за ред. В. І. Панченка. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 432 с.
4. Культура спілкування та етикет керівника : навч. посіб. / В. Г. Рибалка та ін. Харків : Федорко, 2012. 292 с.
5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за ред. А. П. Алексєнко, В. М. Лісового. Харків : Колегіум, 2010. 340 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : підручник : 2-е вид., випр., допов. Київ : Академія, 2011. 437 с.
7. Holmes J. Women, Men and Politeness. Routledge. 2013. 264 p.
8. Calvo A. M., Sanchez J. B. Hospitality in American Literature and Culture: Spaces, Bodies, Borders. Routledge. 2016. 214 p.
9. Song S. Politeness and Culture in Second Language Acquisition. Springer, 2012. Vol. . 164 p.

